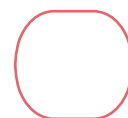

Omgaan met seksueel
(grensoverschrijdend) gedrag op school.

SENSOA

Colofon

Redactie Karen De Wilde en Erika Frans

Eindredactie Eveline De Bie

Inhoudelijk advies Johan Royeaerd en Veerle Wauters, (OKO), Katelijne Lefever (OVSG), An Van Grieken (KathOndVla), Brigitte Pycke (POV), An Victoir (VCLB), Katelijne Van Hoeck (CLB GO!), Sigrid De Vuyst (GO!), Veerle De Bruyn (GO!), Theo Kuppens (voor de ouderkoepels), Flor Van der Eycken en Cato Joos, (VSK), Rita Van Durme en Silvie Neuts (Dep. Onderwijs en Vorming).

Opmaak Volta

Illustraties Geert Gerard

V.U. Chris Lambrechts, President Building, F. Rooseveltplaats 12 bus 7, 2060 Antwerpen

Versie

December 2016

Een uitgave van Sensoa vzw

© 2016 Sensoa

Toestemming is vereist voor overname van inhoud, op welke wijze ook

Inhoud

Colofon	2
1 De school en seksueel grensoverschrijdend gedrag	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Het Sensoa Vlaggensysteem	4
1.3 Waarom een Vlaggensysteem voor onderwijs?.....	5
1.4 Voor wie?.....	6
1.5 Seksueel gedrag op school?.....	6
1.6 Pedagogisch verantwoord reageren	7
2 Inhoudelijke topics	9
2.1 Basiscompetenties	9
2.2 Bespreekbaar maken van seksualiteit en seksuele integriteit	9
2.3 Samenwerken met ouders	10
2.4 Omgaan met diversiteit.....	11
2.5 Omgaan met aanrakingen en lichamelijkeheid.....	11
2.6 Omgaan met nieuwe media	12
2.7 Omkleden en uitkleden op school	13
2.8 Toiletten.....	14
2.9 Toezicht op school	14
2.10 Kledij.....	15
2.11 Masturbatie.....	15
2.12 Buitenschoolse activiteiten: schoolreizen, zee- of bosklassen,	16
2.13 Stage.....	16
2.14 Omgaan met incidenten, vermoedens en klachten	16
2.15 Maatregelen en sancties.....	18
2.16 De integriteit van de leerkracht	20
3 Beleidsinstrumenten	21
3.1 Uitgangspunten voor een visie.....	21
3.2 Een beleidsmatrix.....	22
3.3 Competentiechecklist.....	23
3.4 Een handelingsprotocol.....	24
3.5 Een gedragscode en omgangsregels.....	25
3.6 Een kader voor seksuele vorming	27
3.7 Aandachtspunten voor communicatie.....	27
3.8 De Normatieve lijst.....	28
4 Situatietekeningen (De situatietekeningen vindt u in een aparte pdf)	

1. De school en seksueel grensoverschrijdend gedrag

1.1 Inleiding

Kinderen en jongeren zijn seksuele wezens. Zij ontwikkelen een seksuele identiteit en experimenteren met relaties en seksualiteit. Dat ontwikkelingsproces stopt niet als zij op school zitten. Een school is in principe niet echt een geschikte context voor seksueel experimenteel gedrag. Maar we moeten realistisch zijn: het gebeurt wel. Jongeren hebben een liefde op school, kinderen spelen spelletjes met elkaar, er is de speelplaats, er zijn uitstappen en bosklassen, contacten op de bus of op internet ...

Elke school wordt dus met vormen van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag geconfronteerd. Vaak gaat het hierbij om gedrag dat voor de betrokkenen wel gewenst en oké is maar door de schoolse context grensoverschrijdend wordt. Een concreet voorbeeld: experimenteren met een liefde in de toiletten op school. De context is niet in orde maar het gedrag zelf kan voor veel mensen wel acceptabel zijn.

Hoe kan je als school bepalen wanneer seksueel getint gedrag grensoverschrijdend wordt? De methodiek van het Sensoa Vlaggensysteem (zie 1.2) kan daarbij een houvast bieden. In deze publicatie passen we het Vlaggensysteem toe op de schoolse context. In het eerste deel van deze publicatie bespreken we een aantal topics waarmee scholen in de praktijk te maken krijgen. In deel twee leggen we de link naar de relevante beleidsaspecten. Het derde deel bestaat uit 32 situaties die volgens de werkwijze van het Vlaggensysteem besproken worden.

Deze aanpassing van het Sensoa Vlaggensysteem naar Onderwijs is tot stand gekomen in samenwerking met een werkgroep waar vertegenwoordigers van scholen, koepels, Centra voor Leerlingenbegeleiding (CLB), ouders en leerlingen samen hebben nagedacht en tot gemeenschappelijke standpunten zijn gekomen. Ook het Raamwerk Seksualiteit en Beleid is in deze versie voor teams geïntegreerd.

1.2 Het Sensoa Vlaggensysteem

Het Sensoa Vlaggensysteem is een methodiek om te reageren op seksueel gedrag van kinderen en jongeren.

De kern van het Sensoa Vlaggensysteem is het pedagogisch adequaat inschatten, het bespreekbaar maken van seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen en jongeren (0-18 jaar) en het daarop (pedagogisch) adequaat reageren. Het Sensoa Vlaggensysteem (Frans & Franck, 2010 en 2014) is ontwikkeld om het pedagogisch (en professioneel) handelen duurzaam te verbeteren.

Om gedrag in te schatten maken we gebruik van **zes criteria**, vier vlaggen en een normatieve lijst. De zes criteria zijn 'toestemming', 'vrijwilligheid', 'gelijkwaardigheid', 'passend voor de ontwikkeling', 'passend voor de context' en 'zelfrespecterend'. De **normatieve lijst** is een tabel waarin voorbeelden van seksuele activiteiten en gedragingen per leeftijdscategorie (nul tot achttien jaar) staan beschreven. **Vier vlaggen** geven aan dat er een continuüm is van acceptabel, naar licht tot zeer ernstig grensoverschrijdend seksueel gedrag. Aan de vlaggen wordt een pedagogische reactie gekoppeld. Op basis van zes criteria staan in de normatieve lijst voorbeelden vermeld van gedrag dat acceptabel is (groene vlag), licht grensoverschrijdend (gele vlag), ernstig grensoverschrijdend (rode vlag) of zeer ernstig grensoverschrijdend (zwarte vlag). Een specifieke vorm van gele vlag is de 'pas op' situatie. Dan krijgt een situatie een gele vlag omdat het gedrag met extra aandacht en extra zorg moet worden ingeschat en aangepakt omwille van bijzondere kenmerken van het kind of de situatie.

Gedrag dat na correctie herhaald wordt verschuift van vlag. Door **herhaling** wordt een gele vlag dan een rode vlag, en een rode vlag een zwarte. Herhaling na correctie houdt in dat de betrokkenen bewust de grens overschrijden en dat wordt zwaarder ingeschat. Bij kinderen die omwille van jonge leeftijd, een beperking of laag ontwikkelingsniveau de grens na correctie (nog) niet kennen wordt die regel aangepast (zie Buiten de Lijnen, Frans et al., 2016, p. 53).

	Groen	Geel	Rood	Zwart
Toestemming	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké
Vrijwilligheid	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké
Gelijkwaardigheid	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké
Ontwikkeling	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké
Context	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké
Zelfrespect	Oké	± Oké	- Oké	- - Oké

Daarnaast helpen tekeningen en casuïstiek professionele opvoeders (in deze publicatie: schoolpersoneel) om seksueel (grensoverschrijdend) gedrag onder en jegens kinderen en jongeren te beoordelen en bespreekbaar te maken. Een stuurwiel geeft de criteria weer met een symbool per criterium, en kan als visueel hulpmiddel worden gebruikt in het werken met het Vlaggensysteem. Zelf het stuur in handen houden, zelfsturing bevorderen bij kinderen en jongeren is de bedoeling. In de herwerkte versie van 2014 is er onder meer ook meer aandacht voor hoe je als team aan de slag kan met de methodiek en zijn een reeks oefeningen voor teams beschreven. Het niveau van het beleid werd in de herdruk van 2014 reeds opgenomen en gelinkt aan het in Vlaanderen ontwikkeld Raamwerk Seksualiteit en Beleid (Frans & De Bruycker, 2012).

Op basis van het Sensoa Vlaggensysteem zijn een aantal **doorontwikkelingen** gebeurd. Er is *(N)iets mis mee?!* voor het jeugdwerk, *Sport, een spel met grenzen* voor de sportclubs en *Buiten de lijnen*, het Vlaggensysteem voor kwetsbare kinderen en jongeren. In elk van deze publicaties worden de criteria en de reactiewijzen verder toegelicht. Bij *Buiten de lijnen* is ook een theoretische onderbouwing uitgewerkt, die apart verkrijgbaar is.

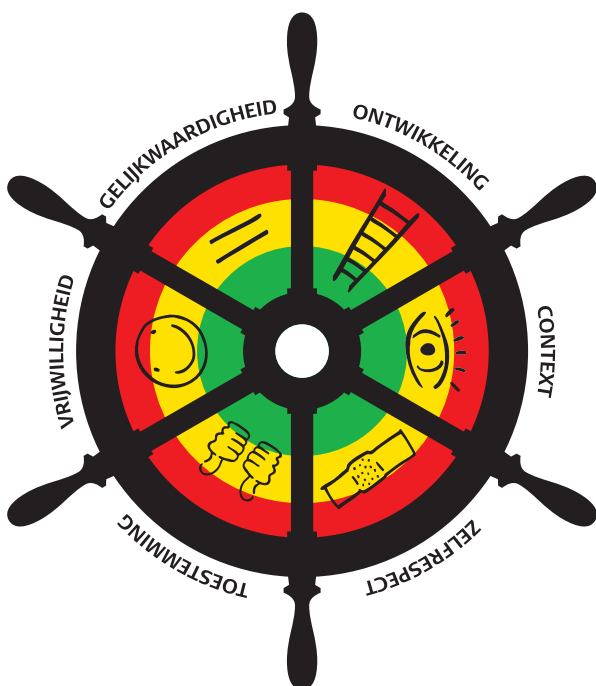
Een uitgebreide beschrijving van het werken met het Vlaggensysteem is te vinden in de bestaande materialen. In deze publicatie baseren we ons op en verwijzen we naar deze materialen, in het bijzonder naar het basis-handboek (2010, 2014) en *Buiten de lijnen* (2016).

1.3 Waarom een Vlaggensysteem voor onderwijs?

Het Sensoa Vlaggensysteem heeft zijn bruikbaarheid bij het inschatten van seksueel grensoverschrijdend gedrag al afdoende bewezen. Maar kunnen gedragingen op dezelfde manier geëvalueerd worden als ze zich afspelen binnen de context van een school? Of moeten we op basis van die specifieke context gedrag op een andere manier inschatten? Is er met andere woorden nood aan een apart Vlaggensysteem voor onderwijs?

Twee gegevens vormen het kader voor het antwoord op deze vraag: enerzijds het gedrag van de leerlingen zelf en anderzijds de taken van de school.

Kinderen en jongeren ontwikkelen zich, ook op seksueel vlak. Elke ontwikkeling verloopt met vallen en opstaan. Kinderen en jongeren experimenteren met elkaar en leren op die manier waar de grenzen liggen. Als leerling brengen ze een groot deel van hun tijd door op school. Het valt te verwachten dat zij ook op school (seksueel) experimenteelgedrag zullen vertonen. Meer informatie over de bouwstenen van een gezonde seksuele ontwikkeling is te vinden in de onderbouwing van het handboek *Buiten de lijnen* (2016).

Omgaan met relaties en seksualiteit, zorg dragen voor de fysieke en seksuele integriteit van de leerlingen en reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag maakt deel uit van de taken van de school.

Er is naast educatie en vorming ook nood aan structurele en faciliterende maatregelen, aan zorg en begeleiding. Alle maatregelen en activiteiten met het oog op bovenstaande taken zouden moeten kaderen binnen een uitgewerkt gezondheidsbeleid. Ook binnen het zorgbeleid van de school en in de samenwerking met het Centrum voor Leerlingenbegeleiding (CLB) moet aandacht zijn voor deze aspecten. Tenslotte heeft ook de schoolraad een rol in het welzijns-, veiligheids-, en gezondheidsbeleid van de school. Meer informatie hierover is te vinden in het participatiedecreet (te vinden op de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming).

Omgaan met en reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag moet dus aandacht krijgen in het beleid van de school. Is seksueel getint gedrag mogelijk op school? Hoe krijgt dat gegeven vorm in het beleid? Hoe wordt grensoverschrijdend gedrag aangepakt? Een coherent en uitgedacht beleid voorkomt dat er versnippering optreedt in de bescherming van de integriteit. Het Raamwerk Seksualiteit en Beleid voor onderwijs (zie deel 3 Beleidsinstrumenten) vormt hierbij een houvast.

Deze publicatie is bedoeld als aanvullende informatie om te werken met het Sensoa Vlaggensysteem en Buiten de Lijnen in de context van het onderwijs.

1.4 Voor wie?

Deze publicatie wil steun geven aan schoolteams, pedagogische begeleidingsdiensten (PBD) en CLB-teams. Aan leerkrachten en zorgcoördinatoren maar ook aan directies. Volgende vragen komen daarbij aan bod: hoe ga je om met een (mogelijk) incident op school? Wanneer wordt grensoverschrijdend gedrag zorgwekkend? Hoe en wanneer ga je in gesprek met ouders? Wanneer moet externe hulp worden ingeroepen?

Ouders willen als partners van de school gezien en aangesproken worden. Zij willen met de school in gesprek kunnen gaan over het gedrag van hun kinderen.

De leerlingen zelf hebben behoefte aan duidelijkheid. Wat kan er en wat kan er niet en waarom? Wat zijn hun rechten? Waar kunnen zij terecht met hun vragen?

Met dit nieuwe materiaal willen we teams een houvast bieden maar ook stof tot discussie. Het materiaal kan helpen om de visie van verschillende teamleden meer op elkaar af te stemmen.

1.5 Seksueel gedrag op school?

Scholen reageren dikwijls op elke vorm van seksueel gedrag met afwijzing, vanuit het principe dat dergelijk gedrag tegen de regels is. Wat ook kan meespelen is een soort (ongegronde) ongerustheid dat seksueel gedrag zal escaleren als het toegelaten wordt. Een concreet voorbeeld: als we zoenen toelaten, wordt de volgende stap tongzoenen.

Maar het kan niet de bedoeling zijn en het is praktisch gezien onmogelijk om alle vormen van seksueel gedrag te weren uit de schoolse context. Op die manier leren kinderen en jongeren weinig over dit belangrijke terrein van ontwikkeling. Ze gaan verder door met hun gedrag maar onder de radar, waardoor ook eventueel grensoverschrijdend gedrag moeilijker op te sporen wordt.

De voor de hand liggende vraag is dan welke vormen van seksueel gedrag (in brede zin) wel mogelijk kunnen zijn op school. In de terminologie van het Vlaggensysteem uitgedrukt: wat zijn binnen de schoolse context 'groene vlag' gedragingen? Want seksueel gedrag hoeft niet per definitie een probleem te vormen. Schoolteams kunnen leren genuanceerd omgaan met uitingen van seksueel gedrag. Soms reageren ze negatief op elke vorm van seksueel gedrag vanuit onderliggende angsten en bezorgdheden, of vanuit eigen onmacht en onzekerheid op dat terrein.

Het is belangrijk om – ook als school – na te denken over aanvaardbare, normale, gezonde seksuele gedragingen. Het Vlaggensysteem omvat het volledige spectrum van seksueel (getint) gedrag en komt enkel tot zijn recht als er ook rekening wordt gehouden met de 'normale' gedragingen. Anders geven we de boodschap dat elke vorm van seksueel gedrag problematisch is op school.

Welke gedragingen zijn acceptabel binnen de schoolse context? En wie bepaalt dat? Kunnen hierover afspraken gemaakt worden? Mogen jongeren elkaar aanraken, en op welke manier wel of niet? Is het op school toegestaan om bijvoorbeeld arm in arm of hand in hand over de speelplaats te lopen? Mogen koppeltjes elkaar een kus geven als ze elkaar passeren in de gang bij de leswisseling? Hoe genderstereotiep of hoe rol-doorbrekend werkt de school? Kan een jongen de rol van prinses opnemen in het schooltoneel? Krijgen leerlingen de kans om vragen te stellen over seksualiteit? Bij wie kunnen ze daarmee terecht? Mogen leerlingen elkaar een knuffel geven? Bij elkaar op schoot zitten tijdens de speeltijd? En als ze op schoot mogen zitten, mogen ze dan zitten met het aangezicht naar elkaar?

Een andere belangrijke vraag is of de afspraken altijd en overal geldig zijn. Of kunnen ze aangepast worden, bijvoorbeeld bij extra muros activiteiten zoals een schoolreis of een meerdaagse uitstap?

Het is aan te raden om als school na te denken over welke gedragingen een groene vlag krijgen en daar afspraken rond te maken. Bij het maken van de afspraken is het zeer zinvol om ook de leerlingen zelf te bevragen over wat zij acceptabel vinden. Het is niet onmogelijk dat zij zelf bepaalde gedragingen van medeleerlingen niet aanvaardbaar vinden of storend vinden binnen de schoolse context. Voor veel leerlingen is bijvoorbeeld het 'zich als koppel isoleren van de groep' onaanvaardbaar.

Op school aan een gedeeld en gedragen beleid werken rond omgaan met seksueel (grensoverschrijdend gedrag) vergt een brede aanpak, gespreid in tijd en vastgelegd in een aantal structurele interventies. Wij verwijzen hier bijvoorbeeld naar een gedragscode, een protocol, een visie en afspraken. In deel 3 Beleidsinstrumenten wordt hier dieper op ingegaan.

1.6 Pedagogisch verantwoord reageren

Als er op school een incident is met seksueel grensoverschrijdend gedrag is het van groot belang om gepast te reageren. Ten eerste naar de betrokken kinderen en jongeren zelf. Maar ook naar de andere betrokken partijen (zie 2.14 Omgaan met incidenten, vermoedens en klachten).

Reageren op seksueel gedrag is niet zo eenvoudig. Het hangt samen met de competentie om seksuele onderwerpen ter sprake te kunnen brengen. In de praktijk zien we dat mensen nogal eens de neiging hebben tot overreageren. Op basis van hun eigen referentiekader en hun bezorgdheid maken ze inschattingfouten. Ze overschatten de ernst van de feiten en zijn geneigd om bij elke vorm van grensoverschrijding streng te straffen. Ze overschatten soms ook de impact van de feiten en denken dat grensoverschrijdende gedragingen per definitie traumatiserend werken. Ze reageren vanuit hun persoonlijk waardenkader en soms op basis van persoonlijke ervaringen.

Daarnaast wordt er soms ook onvoldoende gereageerd, bijvoorbeeld vanuit handelingsverlegenheid. Of worden feiten omwille van het imago van de school onder de mat geveegd. Soms voelen mensen zich niet betrokken, vinden ze dat het niet hun zaken zijn ('het is niet op school gebeurd') of dat anderen het maar moeten opvolgen. Het onderschatten en onvoldoende reageren kan ook samenhangen met onvoldoende inzicht in de risico's van bepaalde gedragingen, zoals bij nieuwe vormen van (grensoverschrijdend) gedrag met nieuwe media, bijvoorbeeld sexting (pikante foto's maken en doorsturen).

Elk gedrag, ook seksueel grensoverschrijdend gedrag, is een vorm van communicatie. Een incident met grensoverschrijdend gedrag wijst op onderliggende vragen, noden en behoeften van de betrokkenen. Het is een vraag om hulp: welke kennis en vaardigheden zijn onvoldoende aanwezig? Welke attitudes moeten bijgestuurd worden?

Kinderen en jongeren maken een seksuele ontwikkeling door en net als op andere terreinen van ontwikkeling is het maken van fouten inherent. Zicht hebben op die ontwikkeling en de verschillende stapjes die jongeren daarin zetten, kan veel seksueel gedrag 'normaliseren'. Bekijk hiervoor de 'Normatieve lijst' (te vinden op de website Seksuelevorming.be). Nogal wat incidenten zijn te herleiden tot het zoeken naar de grenzen van zichzelf en anderen. Het is nodig om gepast te reageren en het kind of de jongere te coachen om op een acceptabele manier te leren omgaan met (seksuele) verlangens en gevoelens.

Het is met andere woorden belangrijk dat de betrokken kinderen en jongeren leren uit de incidenten. Daarom vraagt seksueel (grensoverschrijdend) gedrag om een gepaste reactie, op korte en op langere termijn. Voor de reactie op korte termijn verwijzen we naar het stappenplan met de gepaste reactie per kleur vlag, zie tabel 1. Deze reactiewijzen vormen een leidraad bij de bespreking van een incident. Op het moment zelf reageren mensen die geconfronteerd worden met seksueel (getint) gedrag vaak emotioneel. Ze worden boos en kondigen sancties aan. Het stappenplan kan helpen om op die emotionele reactie terug te komen en ze indien nodig bij te sturen op basis van de toegekende kleur vlag. Zie ook 2.15 Maatregelen en sancties.

Op langere termijn zijn een aantal pedagogische strategieën mogelijk, afhankelijk van de aard en ernst van het incident. In de publicatie Buiten de lijnen (2016) is een overzicht van bruikbare strategieën opgenomen, eveneens geordend per kleur vlag.

Tabel 1 Overzicht richtlijnen tot pedagogisch handelen korte termijn

Reactie bij/ Doel	Groen	Geel	Rood	Zwart
Al of niet stoppen van gedrag	Niet stoppen	Stop gedrag of leid af	Stop gedrag	Stop gedrag
Taal hebben/Duidelijkheid hebben/Bespreekbaar zijn	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag	Benoem/ bevraag
Empathisch denken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken	Gevoelens alle betrokkenen bespreken
Weten welk gedrag oké is en begrijpen waarom	Bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom	Positief gedrag bevestigen Leg uit waarom
Weten welk gedrag niet oké is en waarom		Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom	Begrens deel dat niet oké is en leg uit waarom
Afspraken maken en weten hoe er verder zal gemonitord worden		Maak afspraken over hoe het wel kan en hoe aanpakken	Maak afspraken Verhoog toezicht, aandacht voor nazorg en herstel	Maak afspraken Verhoog toezicht en beperk bewegingsvrijheid, aandacht voor nazorg en herstel
Verbod duidelijk begrijpen en consequenties beseffen			Confronteer en verbied/leg consequenties uit	Confronteer en verbied/leg consequenties uit
Grenzen kennen en veiligheid hebben				Maatregelen nemen
Rapportage			Maak rapport op	Maak rapport op en verwijs

Voor groene vlag gedrag zijn bruikbare strategieën op langere termijn: niet veroordelend reageren op seksueel gedrag; informatie beschikbaar maken; emoties helpen reguleren; empathie bevorderen; het geweten stimuleren; communicatie over seksueel gedrag bevorderen en psycho-educatie over groene vlag aanbieden.

Voor gele vlag gedrag kunnen die aangevuld worden met: stimuleren van cognitieve coping; identificeren van disfunctionele gedachten; acceptatie van seksueel probleemgedrag (als vraag om hulp); werken met beloning en bekrachtiging; coaching en psycho-educatie over gele vlag.

Bij rode vlag gedrag kunnen de bovenstaande strategieën verder aangevuld worden met: time out; opvang voorzien bij ingrijpende gebeurtenissen (crisisopvang); aanscherpen van het toezicht; psycho-educatie bij rode vlag en herstelbemiddeling.

Bij zwarte vlag gedrag zijn er bijkomende strategieën: het gebruik van straffen; invoeren van vrijheidsbeperkende maatregelen; organiseren van hulpverlening of specifieke psycho-educatie en aanbieden van nazorg voor alle partijen.

2. Inhoudelijke topics

In de praktijk botsen scholen bij het omgaan met relaties en seksualiteit en bij het uitwerken van een beleid tegen een aantal topics aan. Hieronder omschrijven we die topics inhoudelijk. Bij de beschrijving van de situaties worden links naar deze topics gelegd.

2.1 Basiscompetenties

Om seksueel gedrag adequaat te kunnen inschatten en er gepast op te reageren is het nodig dat het team in de betrokken school over een aantal basiscompetenties beschikt. Specifiek voor seksueel grensoverschrijdend gedrag zijn er volgende 7 basiscompetenties:

- Kennis en empathie hebben inzake seksualiteit, seksuele ontwikkeling en seksueel grensoverschrijdend gedrag
- Kunnen communiceren met alle betrokkenen
- Voorlichting en vorming kunnen geven
- Kunnen omgaan met grenzen
- Ouders kunnen ondersteunen
- Kunnen omgaan met culturele verschillen
- Signalen van grensoverschrijdend gedrag kunnen opvangen

Niet iedereen is in dezelfde mate competent op elk vlak maar het is belangrijk dat alle basiscompetenties op school in voldoende mate aanwezig zijn. Het is wel nodig dat alle leerkrachten en leidinggevenden in staat zijn om signalen van seksueel grensoverschrijdend gedrag te herkennen en er op te reageren. Ook al wil, kan of durft een leerkracht hierover niet in gesprek gaan met leerlingen, oog hebben voor signalen en zorgen dat er iets gebeurt is een basiscompetentie.

Deze basiscompetenties zijn relevant voor elk schoolteam. Elke school krijgt te maken met vragen en experimenteel gedrag en de competenties kunnen ook ingezet worden in samenhang met andere thema's zoals pesten, sociale vaardigheden en weerbaarheid. Voor scholen zal het belangrijk zijn om in te zetten op deskundigheidsbevordering van hun teams. Voor leerkrachten in het veld kan een lerend netwerk hierbij ondersteunen. Bij complexe en ernstige situaties is het aangewezen dat de school een beroep doet op externe personen of organisaties voor verdere ondersteuning van de betrokkenen en het team.

In de publicatie 'Buiten de lijnen' zijn de basiscompetenties (p. 135-144) uitgewerkt. Bij elk inhoudelijk topic zijn de basiscompetenties in verschillende combinaties vereist. Ook bij de beleidsinstrumenten is een competentiechecklist (zie 3.3) opgenomen. De daar opgesomde competenties zijn nog meer toegespitst op de concrete context van een school en betreffen specifieke competenties om relationele en seksuele vorming te geven en competenties van een aanspreekpunt seksuele integriteit.

2.2 Bespreekbaar maken van seksualiteit en seksuele integriteit

Als er een incident is met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag op school, is het van belang dat de betrokken leerkrachten en/of hun leidinggevenden dit incident bespreekbaar kunnen maken. Dat zij met de betrokkenen en indien nodig met de ouders in gesprek kunnen gaan over het gebeurde. Het CLB kan hierbij een belangrijke rol spelen.

Maar een school hoeft niet te wachten op incidenten om seksualiteit en seksuele integriteit bespreekbaar te maken! Het bespreekbaar maken van seksualiteit is een opdracht van de school binnen het kader van haar (zorg)beleid en opdrachten rond educatie. Ook het – voorafgaand aan incidenten – bespreekbaar maken van seksuele integriteit is van belang.

Om seksualiteit en seksueel (grensoverschrijdend) gedrag aan te kaarten zijn er een aantal voorwaarden. De betrokken leerkrachten, zorgcoördinatoren, directies of CLB-medewerkers moeten zich voldoende comfortabel voelen om over seksuele onderwerpen te spreken en gemakkelijk de juiste woorden te vinden. Het vraagt kennis van de normale seksuele ontwikkeling. Het veronderstelt dat je seksueel gedrag kan herkennen en benoemen, en dat je emoties kan herkennen en benoemen. Verder dienen de betrokkenen ook te kunnen omgaan met eventuele weerstanden bij hun gesprekspartners.

Niet iedereen op school beschikt over de gevraagde competenties. De redenen hiervoor kunnen heel divers (en ook persoonlijk) zijn. Schoolpersoneel is niet opgeleid om in gesprek te gaan over seksualiteit. Mensen kunnen zelf traumatische ervaringen meegemaakt hebben.

Het is niet nodig dat elke collega het thema seksualiteit kan opnemen. Maar zoals eerder aangegeven is het wel belangrijk dat leerlingen op school bij iemand terecht kunnen met hun vragen en problemen. In eerste instantie bij de klasleerkracht of een leerkracht of CLB-medewer-

ker van hun keuze. Voor leerkrachten of andere medewerkers die zich onvoldoende competent voelen in deze materie is het belangrijk te weten naar welke collega zij kunnen doorverwijzen en wie ze zelf kunnen inschakelen om het van hen over te nemen.

Een interessante werkwijze in dit verband is het Aanspreekpunt Integriteit (API), een collega die zich inwerkt en onderlegt in het thema en het schoolteam kan bijstaan. Meer informatie hierover is te vinden in de beleidsinstrumenten. Ook het CLB en de pedagogische begeleidingsdiensten vormen hierbij een belangrijke partner van de school. Het is goed dat de school zijn netwerk gebruikt. Zie ook competentiechecklist (3.3, API competenties).

De school kan inzetten op het verwerven van de nodige vaardigheden bij (een aantal van) haar leerkrachten. De gevraagde competenties kunnen verworven en versterkt worden. Evolutie is mogelijk maar het blijft van belang om daarbij niet over de grenzen van individuele personen te gaan. Dat is een moeilijke evenwichtsoefening voor de school.

2.3 Samenwerken met ouders

Ouders en school delen de zorg om het welzijn en het welbevinden van de leerlingen. Ouders vormen een zeer diverse groep qua overtuigingen, cultuur en etnische achtergronden. Zij zijn een belangrijke partner voor de school op het vlak van Relationele en Seksuele Vorming (RSV). Ouders zijn de experts van hun kind. Het is van belang samen met hen na te denken over RSV en over de aanpak van hun kinderen. Zij zijn vaak bezorgd over de seksuele ontwikkeling van hun kind, en ze zijn niet altijd gediend met bemoeienissen van derden (zoals de school of het CLB). Er bestaan verschillende manieren om met ouders in gesprek te gaan en betrokkenheid te creëren. Het is van belang om alle ouders (ook ouders met een andere culturele of religieuze achtergrond) tijdig te betrekken bij dit thema.

Een belangrijk gegeven daarbij is dat ouders en professionals niet in dezelfde positie staan. Ouders hebben niet dezelfde achtergrond en visie als professionals. Zij zijn niet aanwezig bij klassenraden en leerlingbesprekingen, ook niet bij pedagogische studiedagen en personeelsvergaderingen. Er mag dan ook niet verwacht of ervan uitgegaan worden dat ouders 'mee' zijn.

Praten over seksuele thema's is voor veel mensen niet eenvoudig. Ook voor veel ouders is het geen evident gegeven. Praten met de leerkracht of de directie kan moeilijk zijn voor ouders. Ook praten met hun kinderen kan een opgave zijn. Tussen ouders en hun kinderen heerst een zekere gêne met betrekking tot seksualiteit en seksuele beleving. Soms botsen ouders op weerstand bij hun

kinderen. Er bestaat niet zoiets als de ideale manier om met je kinderen te praten.

De visie van de ouders op seksualiteit met de bijhorende waarden en normen kan afwijken van de visie van de school. Voor de leerlingen is die overgang niet altijd gemakkelijk. Er mag verschil zijn en de school moet de diversiteit in de gezinnen respecteren. Maar als er thuis niet over RSV gesproken wordt, moet dit niet doorgetrokken worden naar school en betekent dat niet dat leerlingen op school niet moeten deelnemen aan de lessen. De school heeft een pedagogische opdracht op het vlak van RSV en is gebonden door de eindtermen. Ze heeft een inspanningsverplichting op het vlak van vakoverschrijdende eindtermen. Het CLB is een partner en kan mee betrokken worden in het gesprek met ouders rond seksuele onderwerpen en seksueel grensoverschrijdend gedrag.

Ouders ondertekenen het pedagogisch project van de school. Maar in de praktijk blijft het mogelijk dat ouders niet akkoord gaan met wat de school aanbiedt op vlak van RSV. Dan moet de school in haar beleid aan ouders duidelijk maken dat zij haar verantwoordelijkheid opneemt. De ouders moeten vertrouwen kunnen hebben in de school. Zij moeten er kunnen op rekenen dat de school zal optreden als het nodig is.

Als er een incident gebeurt, kunnen ouders een belangrijke bijdrage leveren aan de vereiste zorg. Maar het belang van het kind of de jongere primeert en als dat belang het vereist, kan de school ervoor opteren om ouders niet of nog niet in te lichten. Scholen kunnen autonoom beslissen of en wanneer ze seksueel (grensoverschrijdend) gedrag melden aan de betrokken ouders. Ze kunnen zich daarvoor baseren op de leeftijd van de betrokken leerlingen en op de ernst van de feiten. In elke concrete situatie moet een inschatting gemaakt worden. Het is aangewezen om per casus goed na te denken over alle mogelijke consequenties van elke keuzemogelijkheid (inlichten of niet). Een belangrijke vraag in dit verband is in hoeverre de ouders een bijdrage kunnen leveren aan het aspect 'zorg en begeleiding' met betrekking tot een voorval. In geval van rode of zwarte vlag moet dit zeker, in samenspraak met de leerling, overwogen worden.

Ouders hebben in elk geval een recht op antwoord en moeten op school of bij het CLB terecht kunnen met hun vragen en zorgen. Verschillende mensen kunnen als aanspreekpunt fungeren. Het kan gaan om een leerkracht, een leerlingbegeleider, de zorgcoördinator, een CLB-medewerker of de directie. In principe moet elk lid van het schoolteam aangesproken kunnen worden. Als ouders een vraag stellen aan bijvoorbeeld de klastitularis, moet die zo goed mogelijk antwoorden en indien nodig doorverwijzen naar het aanspreekpunt. De school maakt best vooraf duidelijk waar ouders terecht kunnen en kan dit kaderen binnen het zorgbeleid van de school.

Als de school een kader of plan uitwerkt rond de aanpak van seksualiteit en relaties op school is het belangrijk om dit bespreekbaar te maken met leerlingen en ouders (cfr. het participatiedecreet, te vinden op de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming). Ouders en leerlingen weten niet altijd welke mogelijkheden er zijn. Er moet voldoende aandacht gaan naar de bestaande kanalen voor inspraak. De schoolraad kan daarin een rol opnemen.

Er is ruimte voor inspraak en overleg, maar de school mag een kader naar voren schuiven waarover niet te discussiëren valt. Concreet gaat dat over standpunten en regels die fundamenteel zijn en waar niet aan te tornen valt. Bijvoorbeeld de gelijkheid van mannen en vrouwen, het respect voor levensbeschouwingen en seksuele oriëntatie. De uitgangspunten seksuele integriteit in het Raamwerk Seksualiteit en Beleid kunnen hierbij inspirerend werken (zie beleidsinstrumenten 3.1).

2.4 Omgaan met diversiteit

Scholen kunnen geconfronteerd worden met een zeer divers publiek. Klassen zijn gemengd qua gender. Leerlingen variëren in sociale achtergrond. Leerlingen en klassen kunnen zeer heterogeen zijn wat betreft culturele en etnische achtergrond. Ook leerlingen met een beperking kunnen bijdragen aan de diversiteit. Leerlingen verschillen in talenten. Al deze verschillen kunnen ook een verrijking vormen. Centraal is het gegeven dat iedereen beschikt over sterktes en zwaktes. Voor scholen is het van belang om met deze verschillen rekening te houden en om te gaan en in te zetten op een verbindend schoolklimaat (zie de brochure 'Werken aan een verbindend schoolklimaat', te vinden op de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming

Binnen die context van diversiteit is het omgaan met seksualiteit en relaties niet altijd eenvoudig voor de school. Hoe pak je het thema aan? Hoe ga je om met het verschil in visie tussen de thuissituatie en de school? Moeten we anders oordelen als kinderen die in een incident betrokken zijn een beperking hebben of een andere etnische achtergrond?

De invloed van een beperking of de sociaal-culturele achtergrond op de seksuele ontwikkeling is een eerste belangrijk gegeven bij het inschatten van gedrag. In Buiten de lijnen, Onderbouwing (2016) wordt die invloed uitgebreid beschreven (p. 63-129). Uit onderzoek blijkt dat niet zozeer de cultuur maar wel de mate van religieus zijn een rol speelt in het omgaan met relaties en seksualiteit. Ook opgroeien met een beperking of met een trauma heeft een aantal invloeden. Een belangrijk gevolg is dat deze groep meer moeite heeft om grenzen te leren. Zowel het voelen van de eigen grenzen als het respecteren van de grenzen van anderen kan moeilijker verlopen.

Daarom kan bij het beoordelen van seksueel grensoverschrijdend gedrag tot op zekere hoogte rekening gehouden worden met de beperking of met het hebben van een trauma. De criteria om de ernst van het gedrag in te schatten moeten in dat geval met nog meer zorg afgewogen worden. En er is een iets mildere aanpak bij het herhaald optreden van grensoverschrijdend gedrag. Maar cultuur of geslacht mogen geen rol spelen bij de beoordeling van het gedrag (zie Handboek Buiten de lijnen, 2016).

Scholen en leerkrachten maken zich soms zorgen over de (mogelijke) reacties van ouders met een andere culturele of uitgesproken religieuze achtergrond. Maar ook hier gelden de algemene principes van samenwerken met ouders. De school kan een duidelijk kader bieden en haar aanpak toelichten. Als er bijvoorbeeld omwille van religieuze of andere redenen gezagsproblemen of problemen met respect voor vrouwelijke collega's optreden, is het belangrijk dat collega's één front vormen, en allemaal achter de visie en aanpak van de school staan.

2.5 Omgaan met aanrakingen en lichamelijkeheid

Ook op school kan het nodig of gewenst zijn om kinderen of jongeren aan te raken. Het is vaak moeilijk om daarin een weg te vinden omdat eenzelfde gedrag of aanraking niet door iedereen op dezelfde manier wordt ervaren. Aanrakingen en lichamelijkeheid vormen bij uitstek het terrein waarop de persoonlijke grenzen van mensen uiteenlopend zijn.

Bij het professioneel begeleiden van kinderen en jongeren horen ondersteunende, helpende, troostende, verzorgende en andere aanrakingen (Buiten De Lijnen, 2016, p. 139-140). De concrete aanrakingen zullen variëren per setting en met de leeftijdscategorie. De situatie in een kleuterschool verschilt van die in een secundaire school. In een school voor buitengewoon onderwijs zal het nog anders zijn. Maar aanrakingen vormen een essentieel onderdeel in de begeleiding en het is daarbij van belang om altijd de integriteit van kinderen en jongeren te bewaken en te respecteren.

De school moet in haar beleid antwoorden formuleren op een aantal belangrijke vragen zoals: welke aanrakingen door schoolpersoneel kunnen als functioneel beschouwd worden? Waar ligt de grens met niet-functioneel aanraken? Wat is nog aanvaardbaar en wat niet? Leg de gemaakte afspraken vast in een gedragscode.

Het is belangrijk om de functionele handelingen die horen bij de functie in kaart te brengen en zo goed mogelijk afspraken te maken over wat ze inhouden. Concreet kan het gaan om handelingen zoals bijvoorbeeld: troosten van een kind, verzorgen en wassen na een valpartij, verzorgen na toiletbezoek, fysiek in bedwang houden ...

en lichamelijk onderzoek uitvoeren zoals luizen- of tekencontrole. Een aantal aandachtspunten (Buiten De Lijnen, 2016, p 140):

- Ga altijd na of de leerling zich comfortabel voelt bij de aanraking. Neem je eigen beleving (het is oké) niet als uitgangspunt.
- Leg uit wat je wil doen en waarom en maak het voor de leerling mogelijk om te weigeren.
- Zorg voor voldoende privacy bij verzorging en lichamelijk onderzoek.

Elke leerkracht moet professioneel handelen, het geslacht van de leerkracht is daarbij in wezen niet relevant. Alleen als een concreet kind zich ongemakkelijk voelt bij de situatie omwille van het geslacht van de leerkracht, geldt dit als de grens. Daarom is het belangrijk dat een leerling – in de mate van het mogelijke – de keuze mag maken welke leerkracht de aanrakingen of handelingen mag uitvoeren. Het is goed om aan leerlingen te leren dat ze zelf de baas zijn op dit vlak. Het is belangrijk dat ze (kunnen) leren wat zij wel/niet willen, dat ze bijvoorbeeld de mogelijkheid hebben om geen knuffel te aanvaarden.

In een crisissituatie primeert de veiligheid en is het geslacht van de volwassenen niet prioritair.

Als personeelslid is het belangrijk om zelf geen actieve toenadering te zoeken met de leerlingen (bijvoorbeeld knuffelen). Maar kinderen kunnen ook zelf het initiatief nemen tot lichamelijk contact. Jonge kinderen en een aantal kinderen met een beperking vinden het fijn om de juf of meester een knuffel te geven. Dat kan voor beide partijen leuk zijn. Maar niet elke volwassene vindt dat leuk. Begrens indien nodig dat gedrag. Denk ook na over de gevolgen op lange termijn. Een klassiek voorbeeld zijn de kinderen met Downsyndroom die heel graag knuffelen en daar vaak in aangemoedigd worden. Maar als ze uitgroeien tot pubers of volwassenen wordt hun knuffelgedrag als storend ervaren.

Het is van belang kinderen te leren welke aanrakingen wel en niet kunnen en in welke context. Het aanraken van intieme delen is niet oké, behalve bij de noodzakelijke verzorging en dan moet het gekaderd en uitgelegd worden. Aanrakingen die pijn doen zijn evenmin acceptabel, tenzij noodzakelijke ingrepen in noodsituaties (cfr. het advies van de Vlaamse OnderwijsRaad inzake verzorgende en verpleegkundige handelingen in het basis- en secundair onderwijs, (zie website Vlaamse Onderwijsraad).

Omgaan met aanrakingen en lichamelijkheid maakt deel uit van professioneel handelen. Het uitwisselen van ervaringen en tips binnen het team kan de expertise opbouwen. Zie hiervoor ook beleidsinstrumenten 3.5.

2.6 Omgaan met nieuwe media

Kinderen en jongeren zijn al vanaf jonge leeftijd gebruikers van nieuwe media. Ze gebruiken de media dus ook voor seksuele interacties. Dit brengt mee dat ook scholen worden geconfronteerd met nieuwe vormen van seksueel grensoverschrijdend gedrag online.

Ook al gebeuren de meeste handelingen online buiten de schooluren en buiten de school zelf, toch is het belangrijk dat de school hierin verantwoordelijkheid opneemt. De school heeft vooral een belangrijke preventieve opdracht. Scholen werken in hun lessen aan mediawijsheid. Het internet biedt veel kansen aan kinderen en jongeren maar is ook een potentiële bron van gevaar. De school zou daar in haar beleid en in haar RSV oog voor kunnen hebben. Ook in de lagere school want kinderen beginnen al vroeg met online contacten en nieuwe media.

Nieuwe media evolueren erg snel, het terrein is constant in evolutie. Ook de middelen en manieren om grensoverschrijdend gedrag te vertonen of mogelijk te maken evolueren mee. Voorbeelden van recente ontwikkelingen zijn catfishing (het aanmaken van valse profielen op internet om het vertrouwen te winnen), sextortion (seksuele afpersing via internet) en sexting (pikante foto's van zichzelf of anderen online plaatsen of doorsturen). Als scholen zelf een vals profiel aanmaken, ook al is het om leerlingen online te kunnen opvolgen, dan nemen ze een valse identiteit aan en dat is niet toegestaan.

Omwille van de snelle evoluties is permanente opvolging en indien nodig aanpassing van het beleid nodig. Ook de discussie over het al dan niet toelaten van nieuwe media op school moet op elke school gevoerd worden. Scholen moeten zich een aantal vragen stellen om een correct internetgebruik in hun werking op te nemen. Richtlijnen in verband met het verantwoord omgaan met nieuwe communicatietechnologie zijn te vinden in hoofdstuk 3 van de publicatie over het verantwoord omgaan met wifi- en gsm-straling op school, zie de website van de Vlaamse overheid.

Zowel leerlingen als leerkrachten kunnen geconfronteerd worden met seksueel grensoverschrijdend gedrag online en slachtoffer zijn. Vaak is er veel schaamte bij de slachtoffers. Het is belangrijk om hen te behandelen als slachtoffer en niet enkel maar te wijzen op hun eigen aandeel in wat er gebeurd is. Ze mogen niet de indruk krijgen dat het gebeurde hun eigen schuld is. Daders kunnen zeer professioneel te werk gaan. De boodschap is dat je op school hierover mag praten. Leerlingen moeten hun verhaal durven doen bij iemand op school. Ook hier is werken aan een verbindend schoolklimaat erg belangrijk.

Een school die geconfronteerd wordt met een ernstig incident moet contact opnemen met de politie en zich laten ondersteunen in de aanpak. De school kan samen met de politie en eventuele andere experts een strategie uit-

werken. Het is aan te raden als school na te denken over dit soort zaken voor er zich een incident voordoet en in het beleid hiervoor stappen te voorzien. Zie hiervoor verder de begeleidingsboom en het handelingsprotocol in de beleidsinstrumenten (3.4).

Ouders zijn een heel belangrijke partner om veilig te leren omgaan met internet. Zij kunnen het online gedrag van hun kinderen eveneens opvolgen, luisteren naar hun kinderen en oppikken waarmee ze bezig zijn. Scholen kunnen via allerlei kanalen zoals onder andere ouderavonden en infoavonden ouders betrekken bij hun beleid en hun aanpak en ouders eventueel wijzen op wat ze zelf kunnen doen.

2.7 Omkleden en uitkleden op school

Er doen zich op school verschillende situaties voor waarbij leerlingen zich moeten omkleden of uitkleden. Voorbeelden zijn het omkleden voor de turnles, uitkleden in het zwembad of voor het medisch onderzoek. Afhankelijk van de situatie en de leeftijd gebeurt dat in gemeenschappelijke kleedkamers of in afzonderlijke cabines. Daarnaast zijn er situaties waarbij leerlingen moeten douchen op school, zoals na het sporten.

Scholen hebben afspraken met betrekking tot het omgaan met naaktheid en omkleden, maar het kan goed zijn deze eens onder de loep te nemen. Bijvoorbeeld: tot welke leeftijd kleden kinderen zich uit in een gemeenschappelijke ruimte? Worden de groepen gesplitst naar geslacht? De essentie hierbij is dat enerzijds de integriteit van de leerlingen bewaakt wordt en dat anderzijds de doelstellingen van de lessen of activiteiten niet in het gedrang komen. Het kan nodig zijn om daarbij afwijkingen toe te staan op de geldende regels. Het is zeker aangewezen om bestaande regels regelmatig te evalueren en in dat proces ook de leerlingen zelf te bevragen. Als ouders betrokken worden bij dit soort activiteiten kan het nuttig zijn om voor hen een taakomschrijving op te stellen over wat wel en niet van hen verwacht wordt.

Bij het topic omkleden is het van primordiaal belang om privacy mogelijk te maken. Leerlingen moeten het onderscheid leren tussen publiek en privé en leren omgaan met privacy. Jongeren van vandaag lijken mondiger, durven regels in vraag stellen en komen meer zelf op voor hun recht op privacy.

Een bijkomend aspect is de druk die jongeren ervaren met betrekking tot hun uiterlijk. Het is voor hen belangrijk te beantwoorden aan de normen in verband met lichaamsbouw en gewicht. In situaties met omkleden en turnen speelt dit ook een rol. Het is een extra motief om jongeren privacy te geven bij het omkleden.

Andere complicerende factoren zijn het gebruik (misbruik) van nieuwe media en de diversiteit aan culturen en waarden en normen op school. Jongeren hebben schrik voor nieuwe vormen van pestgedrag: medeleerlingen zouden bijvoorbeeld met hun telefoon foto's en filmpjes kunnen maken en die online zetten. Het is nodig dat de school hier duidelijke richtlijnen rond formuleert.

Sommige leerlingen maken omwille van hun religieuze of culturele achtergrond bezwaren tegen omkleden op school of weigeren om deel te nemen aan de zwemlessen. School en leerling kunnen dan samen zoeken naar alternatieven, bijvoorbeeld toestaan om in een legging te turnen. De leerling kan in elk geval niet om deze reden vrijgesteld worden van de lessen.

In de praktijk is het niet altijd wenselijk of mogelijk om alle leerlingen zich apart te laten omkleden, bijvoorbeeld omwille van de nood aan toezicht (zie verder) bij jonge kinderen of omwille van het gebrek aan individuele kleedruimtes. Als het omkleden in gemeenschappelijke kleedkamers moet gebeuren, is het belangrijk zoveel mogelijk rekening te houden met de grenzen die de kinderen zelf aangeven. Als leerkracht of als begeleider (zwem)ouder is het nodig om alert te zijn voor verbale en niet verbale signalen van kinderen in dat verband.

Als een kind zich ongemakkelijk voelt bij de situatie, als de integriteit van een kind dreigt aangetast te worden, moet er nagedacht worden over alternatieven. Die kunnen zeer pragmatisch zijn. Als de infrastructuur ontoereikend is kunnen kleine ingrepen zoals iedereen met het gezicht naar de muur zetten of kinderen zich laten omkleden in een hoekje ook de situatie beter maken. Voor grotere kinderen kan nagedacht worden over zich laten omkleden in de toiletten. Het is belangrijk te zoeken naar oplossingen die voor iedereen comfortabel zijn (zie hiervoor ook beleidsinstrument 3.5).

Tenslotte is er ook het aspect gezondheid. Voor een goede hygiëne is douchen na het sporten nodig. Onvoldoende hygiëne kan o.a. aanleiding geven tot pestgedrag. De zorg voor integriteit van de leerling is even belangrijk als de zorg voor hygiëne. Het is wel nodig om de leerlingen te betrekken bij afspraken hierover en de zorg voor lichaam en gezondheid in het algemeen te duiden.

2.8 Toiletten

In de toiletten op school is, afhankelijk van de leeftijd van de leerlingen, een zekere mate van toezicht nodig. Op die manier wordt voorkomen dat er bijvoorbeeld vandalisme gebeurt of dat er grensoverschrijdend gedrag plaatsvindt. Maar toezicht organiseren vormt ook tot op zekere hoogte een inbreuk op de privacy van de kinderen.

Het is belangrijk zo goed mogelijk het evenwicht te behouden tussen controle en privacy. Leerlingen moeten goede gewoontes met betrekking tot privacy aanleren. De gewoonte om bij jonge kleuters of wat oudere kinderen met een beperking de deur van het toilet te laten openstaan in functie van toezicht is in dat opzicht niet oké.

Het is nodig om als school kritisch te reflecteren op het toezicht houden aan de toiletten. Welke vorm van toezicht is nodig en hoe kan dat gerealiseerd worden? Wat houdt 'toezicht houden' in voor de leerkrachten? Basisscholen die de oudere kinderen inzetten bij de toiletmomenten van de jongste kinderen moeten duidelijke afspraken maken over de inhoud van die hulp. Wat kan en wat kan niet? De grotere kinderen mogen niet over de grenzen van de kleintjes gaan (zie hiervoor beleidsinstrument omgangsregels 3.5).

Toiletten zijn ook bij uitstek de plaats waar leerlingen betrappt worden op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag. Het is nodig om als school een beleid te voeren over de aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag. Er moeten afspraken gemaakt worden over wat de consequenties en maatregelen zijn bij seksueel grensoverschrijdend gedrag op school. Als alle leerkrachten gedrag op dezelfde manier inschatten en er op reageren, is de kans op overreageren minder groot.

Het is ook belangrijk om aandacht te hebben voor preventie. Vandalisme is minder frequent op scholen die investeren in propere toiletten. Vuile of beschadigde toiletten of toiletten met onvoldoende privacy kunnen ook maken dat kinderen hun plas of stoelgang ophouden en daardoor gezondheidsproblemen ontwikkelen. Bij de bouw of verbouwing van een school is het goed vooraf na te denken over architecturale ingrepen zoals plaatsen van tussenschotten tussen toiletten maar ook bijvoorbeeld over welke zeecontainers het best bestand zijn tegen veelvuldig (en hardhandig) gebruik.

Om het rustig te houden in de toiletten kunnen scholen creatieve oplossingen voorzien. Een concreet voorbeeld is een school die werkt met jetons om naar het toilet te gaan. Als alle jetons op zijn moet de volgende leerling even wachten. Bovendien valt het zo voor toezicht houdende leerkrachten op als een leerling lang weg blijft.

Scholen moeten natuurlijk ook rekening houden met de haalbaarheid van afspraken. De grenzen van het haalbare worden gevormd door enerzijds de grootte van klassen en anderzijds de bestaande infrastructuur.

2.9 Toezicht op school

Niet alleen in de toiletten is toezicht belangrijk. Op school zijn er nog andere vormen en momenten van toezicht nodig: op de speelplaats, in de eetzaal, op de bus, voor en na lestijd, voor en na schooltijd, tijdens wisselmomenten, in de refter, ...

Er zal goed nagedacht moeten worden over het bieden van experimenteerruimte en de organisatie van toezicht. Vaak wordt op school vooral ingezet op toezicht. Toezicht wordt geïntensifieerd op die plekken waar kinderen zouden kunnen en durven experimenteren. Zoals het groene plekje of het speelhuisje op de speelplaats. Controle moet in evenwicht zijn met het bieden van experimenteerruimte. Een school moet nadenken over argumenten om privacy te organiseren en argumenten om toezicht te bieden.

De school kan afspraken maken over: op welke momenten is er toezicht, waarom is er toezicht, wie doet wanneer toezicht, enz. Het is belangrijk dat de school handvatten biedt aan iedereen die toezicht moet houden. Achter welke principes staat de school? Welke competenties zijn er nodig om toezicht te houden? Toezicht houden gaat niet enkel over kijken, maar ook over luisteren. Wat is de gedeelde visie en wat zijn de afspraken hierover? Dat is naar preventie toe heel belangrijk.

Bij een aantal momenten van toezicht zijn ook externen betrokken. Alle externe begeleiders zoals de busbegeleiders, de mensen van de voor- en naschoolse opvang en het middagtoezicht zullen op de hoogte moeten zijn van de verschillende afspraken en regels. Het gaat daarbij zowel over algemene afspraken over bijvoorbeeld afscheid nemen en een zoen geven aan de bushalte, als over concrete afspraken zoals wie mag naast wie zitten op de bus. Er moet ook gewerkt worden aan de nodige competenties van deze groep. In de huidige situatie worden zij bij studiedagen en nascholing nog te vaak over het hoofd gezien. Voor bussen van De Lijn kan er samengewerkt worden met Jo-jo'ers¹ of begeleiders van de steden/provincies rond veiligheid. Samenwerking met externen is hierbij belangrijk.

Naast het organiseren van toezicht is het ook van belang om de verantwoordelijkheid van de leerlingen aan te spreken en een beroep te doen op hun onderlinge sociale controle. Er kan een meldpunt georganiseerd worden of een klachtenbus. Leerlingen moeten weten bij wie ze terecht kunnen en wat er gedaan wordt met hun melding. Als de drempel voor melden laag is kan je snel mistoestanden aanpakken. Leerlingen mogen bij een melding niet afgeschilderd worden als verklikkers. Het moet duidelijk zijn voor leerlingen wat de toezichter doet en ze moeten vertrouwen kunnen hebben in de toezichter. Ook afspraken maken met de leerlingen over wat oké is en wat niet, zal de drempel verlagen om grensoverschrijdend gedrag te melden of om elkaar er op aan te spreken.

2.10 Kledij

Afspraken over kledij vormen voor vele scholen een heikel punt. Het is belangrijk om als school na te denken over de motieven voor afspraken rond kledij en over de contexten waarbinnen afspraken nodig zijn.

Scholen willen afspraken en regels in verband met kledij omdat bepaalde kledij een oncomfortabel gevoel kan veroorzaken bij schoolpersoneel en medeleerlingen. Voorbeelden daarvan zijn diepe decolletés, zeer korte jurkjes en rokjes, afgezakte broeken waarbij de bilspeet of een streepje schaamhaar zichtbaar wordt, ondergoed dat zichtbaar is doorheen kledij en dergelijke meer. Leerlingen moeten leren inzien dat kleding een effect kan hebben op anderen en dat in dat verband een aantal sociale regels gelden.

Het valt aan te raden om ook de leerlingen en de ouders te consulteren bij het opmaken van kledingvoorschriften. Het schoolreglement wordt op de schoolraad besproken. Verder is het van belang om regels goed te kaderen en te verduidelijken, zodat leerlingen inzicht krijgen in het waarom van de regels. Subjectieve argumenten zoals 'ik vind als directie dat dit niet kan' volstaan niet. Er is nood aan goede argumenten, afspraken moeten niet gebaseerd zijn op oncomfortabele gevoelens. Een voorbeeld van een goed argument is dat in bepaalde werkcontexten sommige formelere kledingvereisten van toepassing zijn en dat daarom de school die voorschriften ook toepast.

Het is vervolgens ook belangrijk dat de school geen verschillende uitgangspunten hanteert naar de toelaatbare kledij van jongens en van meisjes. Meisjes moeten niet de verantwoordelijkheid krijgen over het (seksueel) gedrag van de jongens, zoals in opmerkingen in de aard van 'korte rokjes leiden de jongens af'.

De school moet zich verder ook de vraag stellen of er verschil mag zijn in de kledijvoorschriften voor leerlingen en voor schoolpersoneel. Als spaghettibandjes bij leerlingen niet toegestaan zijn, geldt dat dan niet eveneens voor het schoolpersoneel? Moeten boodschappen niet zowel gelden voor leerlingen als voor schoolpersoneel? Schoolpersoneel heeft een voorbeeldfunctie op dit vlak (zie hiervoor ook beleidsinstrumenten 3.5).

2.11 Masturbatie

Alle leerkrachten maar vooral leerkrachten in de kleuterklas, de jongere klassen van de lagere school en in sommige klassen buitengewoon onderwijs lopen kans op confrontatie met masturbatiegedrag van hun leerlingen. Een kleuter met een hand in zijn broek, een meisje dat aanrijdt tegen de hoek van haar bank en allerlei vormen van zelfstimulerend gedrag. Bij (normaal begaafde) adolescenten komt dit nauwelijks voor binnen de schoolcontext. Zij kennen het onderscheid tussen publiek en privé

en weten dat masturbatie op school grensoverschrijdend gedrag is.

Dit soort gedrag komt vrij veel voor bij jonge kinderen en bij kinderen of jongeren met een verstandelijke beperking. Als ze zich vervelen, als ze zich ongelukkig of gefrustreerd voelen, kunnen ze troost of afleiding zoeken in zichzelf stimuleren. Op zich is dit heel normaal gedrag. Alleen is de context van een klas niet oké.

Veel leerkrachten weten zich geen raad met deze gedragingen. Er heerst hierover veel onwetendheid, bezorgdheid en gêne. Het Vlaggensysteem biedt houvast om dit gedrag te kaderen in de ontwikkeling van kinderen en er gepast op te reageren. Meestal volstaat het bij jonge kinderen om hen af te leiden. Het is ook belangrijk om hen uitleg te geven over de contexten waar dit gedrag wel oké is (in privé contexten).

Als ook na correctie het gedrag blijft voortduren, kan het aangewezen zijn om een gedragsanalyse te maken (zie Buiten de lijnen, p. 103-128): zijn er factoren die dit gedrag uitlokken? Zijn er reacties vanuit de omgeving of gevolgen bij het kind zelf die dit gedrag in stand houden? Wat vertelt dit gedrag over het kind in kwestie: welke vragen en noden zitten onder het problematische gedrag? Dat geeft aanknopingspunten om het kind te coachen en het gedrag goed op te volgen. Samenwerken met het CLB is in deze context belangrijk. Als de vereiste aanpak de mogelijkheden van de school overstijgt kan er doorverwezen worden naar hulpverlening.

Zie hiervoor ook Beleidsinstrument normatieve lijst (3.8).

2.12 Buitenschoolse activiteiten: schoolreizen, zee- of bosklassen, ...

Bij buitenschoolse activiteiten verandert de context: leerlingen ontmoeten elkaar letterlijk buiten de schoolmuren. Het kan zijn dat er bij extra muros activiteiten overnachtingen voorzien zijn. Hoe gaat de school daar best mee om? Gelden in die situatie eventueel andere regels dan op school? Domeinen waarover afspraken moeten gemaakt worden zijn: kleding, omgangsvormen, overnachtingen.

Voor buitenschoolse activiteiten kunnen andere regels gelden dan op school. Een belangrijk aandachtspunt is dat de aansprakelijkheid op zulke activiteiten niet anders is dan op school. Realistische en haalbare afspraken zijn dus van belang.

Het is een feit dat bij buitenschoolse activiteiten vaak minder toezicht mogelijk is. Dat mag geen reden zijn om de activiteiten niet te organiseren. Maar het is belangrijk om geen onrealistische eisen te stellen, als je geen toezicht kan houden op je leerlingen.

Bij buitenschoolse activiteiten en minder toezicht doen zich meer opportuniteiten voor die bij de leerlingen kunnen leiden tot experimenteelgedrag. Scholen moeten bedacht zijn op de mogelijkheid dat ze geconfronteerd worden met situaties die binnen de schoolmuren soms niet toegelaten zijn. Voorbeelden zijn: hand in hand lopen, elkaar een zoen geven enz.

Hierover moet je als school vooraf nadenken en afspraken maken. Dat vraagt dat de school in gesprek gaat met leerlingen en ouders over deze regels. Het is belangrijk om positieve communicatie te voeren. Wat is er wel toegelaten op uitstap of op bosklassen? Het opsommen van negatieve regels geeft een gevoel van bedreiging en inherente problemen.

Ook goede communicatie naar de ouders over de afspraken die eventueel aangepast worden is van belang. Soms geven ouders hun kinderen geen toestemming om mee te gaan op uitstap omdat de regels anders zijn en ouders hier niet achter staan. Er kan samen gezocht worden naar oplossingen waar alle betrokken partijen zich achter scharen.

2.13 Stage

Stage lopen vormt een specifieke vorm van buitenschoolse activiteit. Jongeren gaan naar een werkplek en kunnen daar geconfronteerd worden met allerlei zaken. Ze kunnen een opdracht krijgen die zij ervaren als moeilijk en zelfs grensoverschrijdend, bijvoorbeeld een oudere persoon wassen. Als dergelijke taken deel uitmaken van hun latere beroepsopdracht is het belangrijk dat zij die wel leren uitvoeren. Leerlingen kunnen ook te maken krijgen met grensoverschrijdend gedrag naar hen toe en ze kunnen zelf over de grens gaan naar andere mensen. Zowel de eigen integriteit van de leerling als de integriteit van de cliënten, klanten of collega's moet gewaarborgd worden.

Het is belangrijk dat de school in dit kader nagaat of de leerlingen hier voldoende op voorbereid worden. Zit er voldoende in het lespakket om leerlingen voor te bereiden op de bescherming van de eigen integriteit en de bescherming van de integriteit van de cliënt?

Ook met de stageplaats moeten goede afspraken gemaakt worden over het omgaan met en melden van eventueel seksueel grensoverschrijdend gedrag. Waar kan een leerling op de stageplaats en op de eigen school eventuele problemen melden? Scholen denken best vooraf na over hoe de stageplaats en de school kan omgaan met leerlingen die:

- getuige zijn van een grensoverschrijdende situatie of gebeurtenis

- op de hoogte gebracht worden van een grensoverschrijdende situatie of gebeurtenis
- slachtoffer worden van een grensoverschrijdende situatie of gebeurtenis

Het is belangrijk dat een leerling geen slachtoffer wordt, maar ook dat hij of zij geen slachtoffers maakt. Welke afspraken zijn hiervoor nodig? Hoe wordt het toezicht geregeld?

Zie hiervoor beleidsinstrument handelingsprotocol 3.4.

2.14 Omgaan met incidenten, vermoedens en klachten

Incidenten en grensoverschrijdende gedragingen horen bij het leven op school. Geconfronteerd worden met een incident met seksueel grensoverschrijdend gedrag betekent voor een school vaak een crisis. Het kan gaan om een vermoeden, een melding, klacht of een vaststelling van seksuele feiten. Het is belangrijk om goed voorbereid te zijn op eventuele crisissen en zorgvuldig te handelen. Er is bijvoorbeeld een klacht over een leerkracht die een relatie heeft met een leerling, twee leerlingen zijn betrapt in de toiletten terwijl ze seks hadden, er is een naaktfoto op internet geplaatst van een meisje van de school. Dit zijn heel verschillende incidenten die telkens een andere aanpak vergen.

In onderwijs moet je ervan kunnen uitgaan dat elke leerling zal kiezen wie in de school hij of zij aanspreekt, en dat kan in principe elke leerkracht of personeelslid zijn. Dat betekent dat elk personeelslid in staat zou moeten zijn om te luisteren naar de leerling, bijkomende open vragen te stellen en niet onmiddellijk een oordeel te vellen. Het is echter niet de rol van de leerkracht om onderzoeksrechter te spelen en de leerling te ondervragen. Ook als niet alle feiten helder zijn, is het de rol van de leerkracht de feiten die hij kent of die hem zijn gemeld intern te melden. Zie hiervoor punt 2.1. (basiscompetenties).

Voor de leerkracht moet duidelijk zijn waar hij of zij vervolgens met het vermoeden, de klacht, melding of vaststelling van feiten terecht kan binnen de school. Wie is het interne aanspreekpunt? Is dat de cel leerlingenbegeleiding, de zorgcoördinator, een crisisteam, een werkgroep, de directie? Hoe moet die melding gebeuren, schriftelijk of mondeling, en hoe wordt er verder met de leerkracht hierover gecommuniceerd? De verschillende mogelijke stappen in de begeleiding van de leerling is schematisch weergegeven in de begeleidingsboom (zie kader 2.15).

De verdere stappen in het opvolgen van een incident vallen buiten de verantwoordelijkheid van een leerkracht,

hoewel het wel mogelijk is dat de school vraagt om bepaalde taken op te nemen. Maar in principe zal een school hierin een protocol volgen. Het handelingsprotocol in het Raamwerk Seksualiteit en Beleid kan hierbij een leidraad vormen (zie beleidsinstrumenten 3.4).

Als de school geen protocol heeft of als er geen gevolg wordt gegeven aan de melding, kan je als leerkracht ook contact opnemen met het CLB en de pedagogische begeleidingsdiensten. Het CLB kan doorverwijzen naar 1712 of het Vertrouwenscentrum Kindermishandeling van de regio. Zij kunnen adviseren over de verder te nemen stappen.

Seksueel grensoverschrijdend gedrag geeft ook aanleiding tot emotie bij alle betrokkenen. Leerkrachten en directies zijn bang om fouten te maken, mensen te kwetsen en onterecht te beschuldigen. Er is ook vaak onrust over de mogelijke reacties van ouders en over eventuele lekken naar de media. Er is angst voor imago-schade. Schoolteams kunnen in een dergelijke situatie beter extern advies inwinnen, en de incidenten niet onder de mat vegen. Het belang van de leerling zou moeten prioritair zijn.

Angst is een slechte raadgever. Mensen die angst hebben, hebben nood aan duidelijke afspraken en regels. Het is van belang om alle stappen die de school zet met argumenten te omkleden. Wie is ingelicht en waarom? Welke beslissingen zijn genomen en waarom? Welke afspraken zijn gemaakt en hoe worden die opgevolgd? Het is belangrijk dat de school hierbij vasthoudt aan haar pedagogisch project en dat toelicht.

Een specifiek onderdeel van omgaan met een crisis is crisiscommunicatie (zie beleidsinstrumenten 3.7). Bij incidenten is correcte en accurate informatie van belang. Het is belangrijk de communicatie met derden en met de media goed voor te bereiden. Hier werk je best met een woordvoerder, en verwijzen andere betrokkenen voor uitleg en vragen naar de woordvoerder. Er moet nagedacht worden over welke informatie enkel met de betrokkenen gedeeld wordt en welke informatie naar buiten wordt meegedeeld. Het is van belang dat iedereen weet hoe je als school met een bepaalde situatie bent omgegaan.

Ook worden best afspraken gemaakt over het onthaal van verontruste mensen. Dat kan zowel telefonisch, per mail of in levende lijve gebeuren. Het is belangrijk dat mensen zich niet botweg afgewezen voelen of aan het lijntje gehouden, want dat verzwaart bij hen het vermoeden van schuld en betrokkenheid van de school.

Een school kan best op korte termijn een informatiemoment organiseren voor de ouders en/of de opvoedingsverantwoordelijken die betrokken zijn. In dat moment kan uitleg gegeven worden over de feiten en kunnen vra-

gen gesteld worden. Zorg dat de directie en de schoolna-bije partners aanwezig zijn en nodig eventueel experts uit die antwoorden kunnen geven op moeilijke vragen. Probeer de aanwezigen een zicht te geven op de procedures en behandeling bij incidenten. Voor de betrokkenen is het vooral van belang aan te geven wat er gedaan is om de veiligheid te garanderen en hoe de procedure in het behandelen van het incident verder voor hen zal verlopen. Het is hierbij heel belangrijk het recht op privacy van alle betrokkenen te bewaken.

Ook voor het schoolteam moeten informatiemomenten voorzien worden. En het is belangrijk om de personen die persoonlijk betrokken waren bij het incident individueel te informeren. Dat geldt ook voor de kinderen en jongeren die rechtstreeks betrokken zijn op de (vermoedelijke) plegger of het slachtoffer. Zij worden best ook geïnformeerd via een persoonlijk gesprek of groepsbijeenkomst.

Als er een gerechtelijke procedure komt, moet de school rekening houden met de nood aan geheimhouding. Als er politie, inspectie, ouders/opvoedingsverantwoordelijken en eventueel familie op het terrein komen, moet de school tekst en uitleg geven over wat er gebeurt. Ook hier mag de procedure niet in gevaar gebracht worden (zie ook de afspraken over crisiscommunicatie 3.7).

2.15 Maatregelen en sancties

De vraag wanneer er welke sancties moeten gegeven worden blijft een hot item. Als leerlingen de regels kennen en over de grens gaan, kan het nodig zijn om gepast te straffen. Als de regels niet of onvoldoende gekend zijn is straffen minder zinvol en kan de school beter investeren in het geven van uitleg, met de aankondiging dat bij een volgende overtreding een sanctie zal volgen. In het handboek Buiten de lijnen (p. 96) wordt uitgebreid ingegaan op het straffen na seksuele incidenten.

Bij incidenten met seksueel grensoverschrijdend gedrag is het een valkuil om repressief te reageren. De belangrijkste kwestie bij sanctioneren is de vraag wat leerlingen leren uit de consequenties van hun handelingen, uit hun straf. Grensoverschrijdend gedrag is een vorm van communicatie en vertelt iets over de betrokken leerlingen: welke kennisaspecten, attitudes of vaardigheden ontbreken of zijn onvoldoende aanwezig? Het antwoord op deze vragen geeft de richting aan voor remediëring en bijsturing van de leerling en zal bijdragen om herhaling van het gedrag te voorkomen. Enkel een straf krijgen brengt leerlingen vaak niet de gewenste leereffecten bij. Wat leert een leerling die bijvoorbeeld betrapt wordt op afdwingen van seksuele handelingen, als hij enkel een zware sanctie krijgt opgelegd? Als leerlingen de facto leren dat ze moeten vermijden om betrapt te worden in de toekomst, dan schiet de straf zijn doel voorbij.

In het handboek Buiten de lijnen is een uitgewerkt reactieschema (zie ook tabel p. 8) opgenomen. Per vlag worden de stappen beschreven en er wordt een onderscheid gemaakt tussen pedagogische reacties op korte en lange termijn. In de praktijk reageren mensen die geconfronteerd worden met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag vaak onmiddellijk en op basis van hun emoties. Daarbij kan zelfs al een straf gegeven of aangekondigd worden. Het reactieschema van Buiten de lijnen kan in dat geval gebruikt worden bij de nabespreking van het incident en om op basis van de ernst van de feiten eventuele eerste emotionele reacties bij te sturen.

Bij incidenten die een rode of zwarte vlag krijgen, worden sancties aangekondigd (rode vlag) of gegeven (zwarte vlag). Een belangrijke aanvulling voor de schoolcontext is de vraag naar een soort van sanctie op maat. Welke reacties, consequenties, maatregelen en ondersteuning heeft een leerling nodig om dit gedrag niet te herhalen en het te vervangen door aangepast gedrag? Welke rol speelt de thuiscontext? Hoe kunnen school en ouders op dit terrein samenwerken? Welke afwegingen dient de school te maken bij het wel of niet inlichten van ouders over feiten waar hun zoon of dochter bij betrokken is? In hoeverre kunnen ouders betrokken worden bij de verdere ondersteuning van de betrokken leerling? Welke richtlijnen kan de school meegeven voor verdere opvolging thuis?

Ook over de inschakeling van politie en justitie denkt de school best op voorhand na. Een belangrijk gegeven is dat politie en justitie in hun tussenkomsten in de eerste plaats gebonden zijn door de wettelijke richtlijnen en niet door het belang van de leerling.

Wanneer is het aangewezen deze instanties in te schakelen? Kan het zinvol zijn om naar analogie met de aanpak van bijvoorbeeld drugproblemen een samenwerkingsprotocol met de plaatselijke politie op te maken over de aanpak van seksueel grensoverschrijdend gedrag? Het is zinvol om minimale afspraken te maken. Zo kan de school bijvoorbeeld voorstellen om bij incidenten geen ondervragingen of interventies te organiseren waarbij agenten in uniform op school komen.

Een aansluitende, belangrijke vraag is wanneer de school moet verwijzen naar externen voor verdere hulp en ondersteuning van de leerlingen. Het is voor een school vaak niet eenvoudig om in te schatten welke hulp nodig is en wie daarvoor kan instaan. Op de juiste manier omgaan met slachtoffers en plegers zonder elk van beide partijen te stigmatiseren vergt een deskundigheid die niet vanzelfsprekend aanwezig is op school. Een eerste partner in dit proces is het CLB. Ook de pedagogische begeleidingsdienst kan hierop aangesproken worden. Begeleidingsdiensten en CLB kunnen als draaischijf fungeren voor verdere opvang. Mogelijke instanties voor verdere hulp zijn de Vertrouwenscentra Kindermishandeling,

de Centra Algemeen Welzijnswerk (CAW), de diensten Slachtofferhulp, of andere lokale partners in de hulpverlening. Ook het kader van herstelgericht werken kan scholen hierbij houvast bieden. Voor meer info zie het handelingsprotocol (beleidsinstrumenten 3.4).

Tenslotte blijft er de vraag hoe de school kan omgaan met leerlingen die seksueel grensoverschrijdend gedrag hebben gesteld, al dan niet tegenover een medeleerling of een leerkracht. Mag een dergelijke leerling op school blijven? In welke klas kan hij of zij ingedeeld worden? In dezelfde klas als de eventuele slachtoffers?

Bij het antwoord op deze vragen spelen een aantal overwegingen mee. Ten eerste is er de vraag welke coaching, ondersteuning en eventueel therapie de leerling nodig heeft om geen grensoverschrijdend gedrag meer te stellen in de toekomst. Wat moet hij of zij leren om herhaling te voorkomen? Wat willen we hem of haar leren en meegeven naar de toekomst? Een tweede bedenking is welke rol de schoolloopbaan kan spelen in dit proces van bijsturing. Welk effect zou een verwijdering van school hebben op de schoolloopbaan en onrechtstreeks op de toekomst van deze leerling? Een derde en zeer belangrijke overweging is de vraag hoe er toezicht en opvolging kan georganiseerd worden om de veiligheid van alle betrokkenen te garanderen. En hoe kan de school de gekozen maatregelen communiceren naar de ouders van de klasgenoten?

Het is belangrijk om te weten, en aan alle betrokkenen door te geven, dat het bij seksueel grensoverschrijdend gedrag op school meestal om éénmalige feiten gaat. Door in te zetten op preventie en de gepaste ondersteuning aan te bieden voor iedereen die erbij betrokken is, wordt herhaling van de feiten voorkomen en leren alle betrokken partijen uit de gemaakte fouten. Probeer stigmatisering van de betrokken leerlingen te vermijden.

Hieronder volgt een begeleidingsboom of overzicht van mogelijke stappen en interventies naar de leerlingen toe bij de confrontatie met een incident op school. Het kan daarbij gaan om een vermoeden, een onthulling of een vaststelling. Afhankelijk van de leeftijd of het ontwikkelingsniveau van de betrokken leerlingen, kunnen de stappen die te maken hebben met het in gesprek gaan met de leerlingen aangepast of overgeslagen worden. Voor de groep van leerlingen met een beperking verwijzen we naar de publicatie Buiten de Lijnen (2016).

Bij elke casus moet op basis van de specifieke context bekeken worden welke actoren het best betrokken worden en wanneer: de leerling, andere leerlingen, het schoolteam (wie concreet?), de ouders, het CLB, de pedagogische begeleidingsdienst, eventueel externe instanties.

Een begeleidingsboom van de leerling(en) na een incident

Een incident (vaststelling, vermoeden, onthulling)

• In kaart brengen wat we reeds weten of vermoeden:

- Wie zijn de betrokken leerlingen: mogelijke slachtoffer(s), mogelijke pleger(s), mogelijke andere betrokkenen (getuigen bijvoorbeeld)?
- Wat is bekend over de feiten? Wat is nog niet bekend? Wat is nog niet duidelijk?
- Wat zijn de bronnen: hoe zijn we de feiten te weten gekomen, waarop is het vermoeden gebaseerd? Wat is er concreet gezien en/of gehoord?
- Welke belangrijke informatie (om in te schatten waarover het gaat) ontbreekt nog?

• In gesprek gaan met de leerling(en) die betrokken zijn:

- Open vraag: wat is/was er aan de hand?
- Gerichtte vragen rond mate van toestemming, vrijwilligheid, gelijkwaardigheid, ontwikkeling, context en zelfrespect (zie Vlaggensysteem en Buiten de Lijnen) om de ernst in te schatten
 - Bevestiging van wat we weten of vermoeden
 - Nieuwe informatie
 - Tegenstrijdigheden en onduidelijkheden
 - Ontkenning (geen onderzoek instellen)
- Empathie tonen met de betrokkenen
- Uitleg geven over de volgende stappen

• Inschatten (voorlopig) van de vlag

- Indien duidelijk onmiddellijk communiceren aan betrokken leerlingen
- Indien onduidelijk + bij rode en zwarte vlag: intern overleggen (inclusief CLB en/of PBD)
 - Bij wie kan je als leerkracht terecht intern (naam, contactmogelijkheden)?
 - Hoe het gesprek snel organiseren, wie moet daarbij aanwezig zijn?
 - Interne conclusie: wie en hoe communiceren naar wie? Ook ouders?
- Indien onduidelijk + bij rode en zwarte vlag: externe input (1712, andere experten)
 - Wie doet dit, wie contacteren, welke vragen stellen?
 - Conclusie: wie communiceert naar betrokkenen? Ook ouders?

• Pedagogische reactie korte termijn

- Groene en gele vlag: wie volgt op tegenover welke betrokken leerlingen?
 - Groene vlag: het is oké
 - Gele vlag: het is niet oké + wat moet anders + wat spreken we hierover af

- Rode en zwarte vlag: wie volgt op tegenover welke betrokken leerlingen en eventueel ouders?
 - Rode vlag: het is helemaal niet oké + wat moet anders + wat zijn de gevolgen bij herhaling+ wat spreken we hierover af
 - Zwarte vlag: het is heel erg niet oké + wat moet anders + wat zijn de gevolgen (sancties bespreken) + wat spreken we hierover af

• Communicatie korte termijn

- Gele vlag: enkel betrokkenen
- Rode vlag: betrokkenen, ruimere groep leerlingen, team, ouders?
 - Goed afspreken wat verteld wordt (mate van detail, boodschap)
 - Spreken met ouders? De mogelijkheid bespreken met de leerling, effecten inschatten
 - CLB betrekken en rol laten opnemen
- Zwarte vlag: idem rode vlag
 - Melding hulpverlening en/of politie/parket: afweging maken
 - Betrekken CLB
 - Ouders spreken

• Pedagogische reactie lange termijn

- Welke strategieën?
- Wie volgt op (begeleiding, verwijzing, rapportage...)?
- Wat heb je daarvoor nodig?

• Nazorg en evaluatie

- Wie checkt hoe het gaat met alle betrokkenen? Hoe? Waar en wanneer?
- Weten betrokkenen waar ze terecht kunnen (leerlingen, ouders)?
- Hoe beoordeel je de aanpak?
 - Wie verzamelt de evaluatiegegevens?
 - Welke indicatoren?
 - Op welke termijn(en)?
 - Wat liep goed en wat kan beter?

• Opvolgen in het beleid van de school (zie verder hiervoor beleidsinstrumenten)

- Zijn er zaken die in het beleid van de school beter moeten worden opgevolgd?
 - Vul een beleidsmatrix in, kijk naar de realisaties, mogelijkheden en lacunes
 - Doe voorstellen tot verbetering op korte en langere termijn
 - Bepaal wat je daarvoor nodig hebt
- Maak afspraken, leg rollen en taken vast
- Evalueer en visualiseer waar je als school wil staan binnen 2 jaar

2.16 De integriteit van de leerkracht

Seksueel grensoverschrijdend gedrag kan voorkomen tussen alle aanwezige partijen op school. Het kan bijvoorbeeld voorvallen tussen leerlingen onderling, tussen leerkrachten onderling, tussen leerkrachten en leerlingen of tussen leerlingen en CLB-medewerkers. Leerkrachten kunnen te ver gaan tegenover leerlingen, maar zij kunnen ook zelf het slachtoffer worden van leerlingen, collega's of zelfs ouders die over de grens gaan. Ook de integriteit van de leerkracht kan in het gedrang komen.

De concrete feiten kunnen zeer uiteenlopend zijn. Er zijn voorbeelden gekend die variëren van het maken van ongepaste opmerkingen en gebaren, niet respectvol reageren, het fotoshoppen en verspreiden van foto's, het aanmaken van valse Facebookprofielen tot intimidatie en zelfs aanranding of verkrachting. Schoolpersoneel kan te maken krijgen met valse beschuldigingen. Ze kunnen het slachtoffer worden van één bepaalde persoon (leerling, collega, ouder) of te maken krijgen met een groep leerlingen of een volledige klas die hen intimideert en pest. Feiten kunnen in de klas gebeuren, na de schooluren en ook online.

Als het gaat om grensoverschrijdend gedrag waarbij personeelsleden betrokken zijn, is de federale wet over welzijn op het werk² van toepassing en moeten de voorziene procedures onder de wet gevolgd worden. Leerlingen worden dan beschouwd als 'derden'. Voor meer uitleg, zie de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming (tekst over welzijn op het werk/psychosociale risico's). Als de feiten gepleegd worden door (een groep) leerlingen kunnen ze geëvalueerd worden op basis van het Vlaggensysteem en een vlag toegekend krijgen. Maar als het slachtoffer een leerkracht is, gaat het om een specifieke situatie die voor een school vaak niet eenvoudig te hanteren is.

Om te beginnen maakt het slachtoffer zelf niet altijd melding van de feiten. Net als een jongere die slachtoffer wordt, kan een leerkracht te maken krijgen met schaamtegevoelens en zelfs met schuldgevoelens en een gevoel van tekort schieten als leerkracht. Een uitgebreide toelichting van deze reacties is te vinden in de onderbouwing van Buiten de lijnen (p. 79-96). En komt ook aan bod in de publicatie van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming over het werken aan welzijn en preventie in onderwijsinstellingen, terug te vinden op de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming.

Een andere mogelijke oorzaak van niet (tijdig) melden kan zijn dat het slachtoffer niet weet bij wie hij of zij terecht kan. Wie is op school aanspreekpunt om meldingen van grensoverschrijdend gedrag tegenover personeel te beluisteren en op te volgen? Beschikt de school over een Aanspreekpunt Integriteit (API) of wordt die taak toevertrouwd aan de preventiemedewerker, de vertrouwenspersoon, de groene leerkrachten of de directie? Is

iedereen op de hoogte van de klachtenregeling voor personeel?

Geconfronteerd worden met valse beschuldigingen vormt een specifiek probleem. Het is van belang elke melding grondig en op een integere manier te (laten) onderzoeken. De school kan niet vanzelfsprekend uitgaan van een valse melding en moet elke klacht van een potentieel slachtoffer serieus nemen. Om schade voor de betrokkenen zoveel mogelijk te vermijden is het aangewezen om discreet met meldingen om te gaan en een zeer zorgvuldige communicatie te voeren. Als de aanklacht vals blijkt, wordt de leerling die ten onrechte beschuldigingen heeft geuit, als pleger beschouwd.

Naast de slachtoffers die geen melding maken van de feiten, zijn er aan de andere kant van het continuüm ook leerkrachten die tegenover hun belager(s) onmiddellijk dreigen met inschakelen van politie en justitie. Ook voor deze categorie slachtoffers is het van belang dat de school beschikt over een heldere en gekende klachtenregeling. Een dergelijke klachtenregeling biedt schoolpersoneel dat slachtoffer is de kans om de problemen eerst binnen de school zelf aan te pakken. Het Sensoa Vlaggensysteem vormt een leidraad om de ernst van de feiten in te schatten en geeft een houvast voor de gepaste pedagogische reactie tegenover de leerlingen. Indien nodig kan de politie ingeschakeld worden maar dat is niet altijd aangewezen. De toegewezen vlag en daarbij passende reactie kunnen hier een leidraad vormen.

3. Beleidsinstrumenten

Indien een school een gedragen en duurzaam beleid wil voeren om om te gaan met seksueel (grensoverschrijdend) gedrag, kan men gebruik maken van een aantal hulpmiddelen en instrumenten om dat te realiseren. Een volledig overzicht is te vinden in het *Raamwerk Seksualiteit en Beleid. Kwaliteit, preventie en reactie in jouw school* (Sensoa/Child Focus, 2014) op de website Seksuelevorming.be.

Deze hulpmiddelen en instrumenten zijn de handvatten die een school kan gebruiken om een en ander te concretiseren en bespreekbaar te maken.

3.1 Uitgangspunten voor een visie

Om een samenhangend en gefundeerd beleid te voeren, is een visie op hoe de school wil omgaan met seksualiteit en grensoverschrijdend gedrag onontbeerlijk. De ontwikkeling van een gedeelde visie is een proces waarbij alle betrokkenen belangrijk zijn: het hele schoolteam, maar ook de leerlingen en de ouders. Dit kan via overleg of consultatie. Een hulpmiddel daarbij zijn deze uitgangspunten. Zij zijn een opsomming van relevante principes waarop een visie zich kan baseren, en ze zijn afgeleid uit denkkaders, verdragen en wetten zoals ontwikkelingsleer, rechtenkader, het concept seksuele gezondheid enz.

De uitgangspunten kwaliteitsbeleid zijn:

- Kinderen en jongeren hebben recht op welzijn en een goede kwaliteit van leven op school
- Elk individu is een seksueel en sociaal wezen en relaties en seksualiteit maken onlosmakelijk deel uit van het mens-zijn
- Kinderen en jongeren hebben recht op informatie en relationele en seksuele opvoeding/educatie
- Kinderen en jongeren hebben recht op toegang tot hulp, ondersteuning, zorg en dienstverlening m.b.t. seksuele gezondheid. Het CLB heeft daarbij een draaischijffunctie
- Kinderen en jongeren hebben recht op maximale autonomie en keuzevrijheid in hun relationele en seksuele leven, rekening houdend met hun leeftijd en ontwikkeling
- Kinderen en jongeren hebben recht op privacy
- Kinderen en jongeren ontwikkelen een maatschappelijk aanvaardbare relationele en seksuele moraal, dit wil zeggen een moraal die (rechts-)geldig, erkend en werkbaar is
- Kinderen en jongeren hebben recht op open en correcte communicatie over seksualiteit zodat vragen, wensen, problemen en verschillen in visie bespreekbaar zijn
- Kinderen en jongeren zelf, maar ook hun opvoedingsverantwoordelijken zijn betrokken bij het ontwikkelen van een beleid op school
- Het gevoerde beleid met betrekking tot relaties en seksualiteit bij kinderen en jongeren is juridisch correct
- De school neemt alle maatregelen die nodig en wenselijk zijn om het kwaliteitsbeleid op dit terrein te verbeteren

Uitgangspunten voor een preventiebeleid:

Bij preventie denken we aan het voorkomen van risico's die de seksuele integriteit kunnen aantasten of schaden zoals seksuele pesterijen, misbruik, ongewenste aanrakingen, risicoseks.

- Kinderen en jongeren hebben recht op lichamelijke integriteit en op veiligheid en gezondheid op vlak van seksualiteit
- Kinderen en jongeren worden op school beschermd tegen seksuele ervaringen die niet met wederzijdse toestemming, vrijwillig of gelijkwaardig gebeuren, die niet leeftijds- of context-adequaate zijn, of zelfbeschadigend zijn
- Er wordt aandacht besteed aan het verhogen van weerbaarheid van kinderen en jongeren tegenover mogelijke risicosituaties
- Kinderen en jongeren kunnen terecht bij een laagdrempelig aanspreekpunt voor klachten en hulp
- Er is een preventiebeleid tegen uitsluiting en pesterijen
- De school neemt alle maatregelen die nodig en wenselijk zijn om risico's met betrekking tot seksualiteit bij kinderen en jongeren te verkleinen

Uitgangspunten voor een reactiebeleid:

Het reactiebeleid stippelt uit wat je school moet doen nadat incidenten hebben plaatsgevonden: welke procedure, werkwijze, rapportage of zorg zijn er nodig? Hieronder volgen uitgangspunten van een goed reactiebeleid.

- Kinderen en jongeren hebben recht op een discrete, zorgvuldige en objectieve behandeling van een klacht
- Er zijn maatregelen omschreven na een incident
- Er is aandacht voor opvolging van incidenten op lange termijn
- Er is een permanente evaluatie van de werkwijze na een incident
- De school neemt alle maatregelen die nodig en wenselijk zijn om incidenten te voorkomen en/of correct af te handelen

Meer informatie en detail in Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie onderwijs, p. 31.

3.2 Een beleidsmatrix

Dit instrument probeert een helikopterperspectief te nemen en een overzicht te krijgen van wat op schoolniveau reeds gebeurt aan duurzame initiatieven die de seksuele integriteit vrijwaren en bevorderen. Het in kaart brengen van alle elementen is op zich een inte-

ressant proces, waarbij men ontdekt waar de sterke en zwakke plekken in het beleid zitten, waar goede initiatieven kunnen verankerd worden of veralgemeend, waar hiaten blijken.

	Kwaliteitsbeleid	Preventiebeleid	Reactiebeleid
Zorg en educatie	Hoe is de basiszorg en educatie georganiseerd?	Is er aandacht voor bescherming tegen risico's en voorlichting?	Is er aandacht voor zorg en educatie na incidenten, bijvoorbeeld wat te doen bij grensoverschrijdend gedrag
Huisregels en accommodatie	Inrichting, voorzieningen, afspraken en leefregels die de seksuele integriteit bevorderen	Inrichting, voorzieningen, afspraken en leefregels die de seksuele integriteit vrijwaren en de risico's beperken	Inrichting, voorzieningen, afspraken en leefregels bij de inbreuk op seksuele integriteit
Deskundigheid team	Competenties, training, ondersteuning en samenwerking m.b.t. seksuele integriteit	Competenties, training, ondersteuning en samenwerking m.b.t. risico's en seksuele integriteit	Competenties, training, ondersteuning en samenwerking m.b.t. incidenten en seksuele integriteit
Communicatie	Strategie voor communicatie over hoe seksuele integriteit wordt bevorderd	Strategie voor communicatie over hoe seksuele integriteit wordt gevrijwaard en risico's worden beperkt	Strategie voor communicatie over hoe incidenten bij inbreuk op seksuele integriteit worden opgevolgd

Meer informatie in detail en voorstellen van interventies in Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie Onderwijs op p. 35.

3.3 Competentiechecklist

Deze checklist geeft een overzicht van noodzakelijke en nuttige competenties voor het ganse schoolteam en specifieke competenties voor sommige leden van het schoolteam, om met het thema lichamelijke en seksuele integriteit aan de slag te kunnen gaan. Deze checklist kan gebruikt worden als een vorm van zelftest, of als instrument om hiaten op te sporen en aan te vullen in het beleid rond deskundigheidsbevordering.

Elke directie of leraar kan dit document gebruiken om de aanwezige deskundigheden en competenties in kaart te brengen, te ontwikkelen of aan te spreken.

Basiscompetenties

Onderstaande punten gelden in principe voor het ganse schoolteam.

- Veiligheid en betrokkenheid kunnen creëren voor kinderen / jongeren met betrekking tot lichamelijke en seksuele integriteit
- Seksualiteit en lichamelijke op een open en aangepaste manier bespreekbaar kunnen maken
- Seksueel gedrag correct kunnen beoordelen
- Basiskennis hebben over seksualiteit, seksuele ontwikkeling en seksueel grensoverschrijdend gedrag
- Doelen voor RSV en begeleiding kennen
- Rekening houden met seksuele diversiteit
- Positief rolmodel zijn
- Adequaat handelen bij (een vermoeden van) seksueel grensoverschrijdend gedrag
- Weerbaar gedrag van kinderen / jongeren kunnen stimuleren

Specifieke competenties

Deze competenties zijn noodzakelijk in een school bij leden van het schoolteam tot wiens takenpakket het behoort om RSV of begeleiding te geven.

Relationele en seksuele vorming

In het Handboek RSV (Peeters et al., 2011) komen we volgende top vijf tegen van specifieke competenties, gebaseerd op een bevraging bij leerkrachten en medewerkers RSV:

1. Vaardigheid om een positieve en veilige atmosfeer in de groep te creëren

2. Het thema op een openlijke, toegankelijke manier kunnen behandelen en een juist taalgebruik hanteren
3. Ervaring hebben met het thema, kunnen omgaan met persoonlijke vragen en daarbij persoonlijke grenzen kunnen stellen
4. Goed geïnformeerd zijn over seksuele ontwikkeling, lichaam, seks, veilig vrijen, diversiteit en de doelgroep
5. Inlevingsvermogen hebben in wat leeft bij je groep; goed contact hebben, niet boven de groep staan maar tussen de deelnemers

Aanspreekpunten Integriteit

In de school is werken met één of meerdere aanspreekpunten interessant. Zij bundelen kennis en expertise en nemen die op in het zorgbeleid van de school. Een aanspreekpunt is er voor iedereen die opmerkingen of vragen heeft over lichamelijk en seksueel grensoverschrijdend gedrag van en tegenover kinderen en jongeren. Ook vragen en incidenten in verband met pesten kunnen door het aanspreekpunt opgenomen worden. Afhankelijk van de afspraken binnen de school kan een of meerdere verantwoordelijke personen aangeduid zijn (vb. een lid van de cel leerlingenbegeleiding, een (zorg-)coördinator, de directie, het bestuur, een CLB-medewerker ...) die aanspreekbaar zijn bij situaties waar lichamelijke en seksuele integriteit in het geding is. In sommige situaties kan het een groep personen zijn (werkgroep, cel leerlingenbegeleiding, crisisteam...). Voor personeelsleden moet in het kader van de Wet op Welzijn duidelijk zijn bij wie zij terecht kunnen met klachten.

Aandacht kan gaan naar:

- A. Eerste opvang/aanspreekpunt
- B. Coördinatie van de interne procedure en doorverwijzing
- C. Preventieactiviteiten

Competenties van het aanspreekpunt zijn:

1. Extra eerste opvang/aanspreekpunt zijn voor kinderen, jongeren, hun ouders
2. Ondersteuning kunnen bieden aan het schoolteam
3. Kunnen doorverwijzen, signaleren en adviseren
4. Helpen in het uitwerken van een kwaliteits-, preventie- en reactiebeleid lichamelijke en seksuele integriteit op school in samenwerking met de schoolnabije partners

Zie verder aandachtspunten voor communicatie (3.7).

3.4 Een handelingsprotocol

Een handelingsprotocol beschrijft de stappen die een lid van het schoolteam kan zetten wanneer er binnen de school een 'vermoeden, onthulling of vaststelling' is van seksueel misbruik. Elk lid van het schoolteam heeft de plicht om te melden bij de directie (=eindverantwoordelijke) of het aanspreekpunt (geeft advies en kan de procedure helpen uitvoeren). CLB-medewerkers zijn gehouden door het beroepsgeheim en vallen daarom niet onder deze plicht.

	Groen	Geel	Rood	Zwart
Fase 1	Mate van ernst inschatten bij vermoeden, onthulling of vaststelling Inschatten of situatie acuut is			
Fase 2	Intern overleg Eventueel extern advies		Intern overleg CLB betrekken Ouders betrekken Extern advies	
Fase 3		Interne afhandeling	Aanmelden bij hulpverlening	Aanmelden bij hulpverlening en politie/parket
Fase 4		Interne evaluatie	Interne en externe evaluatie Rapportage Nazorg	Interne en externe evaluatie Rapportage Nazorg

FASE 1: Vermoeden, onthulling of vaststelling

De eerste fase van handelen betreft het vermoeden, de onthulling of de vaststelling. Deze eerste fase heeft voornamelijk tot doel om op het moment van een vermoeden, onthulling of vaststelling veiligheid te verzekeren, ondersteuning te geven aan een eventueel slachtoffer, vermoedelijke pleger of een onthuller en voldoende informatie te verzamelen om zich verder over het welzijn van alle betrokkenen te kunnen ontfermen. Volgende deelstappen kunnen zijn:

- In kaart brengen van wat men weet en nog niet weet
- Inschatten of er een acuut gevaar is of niet
- In kaart brengen van de betrokkenen
- In gesprek gaan met betrokkenen
- Iemand aanduiden om het incident verder op te volgen

FASE 2: Overleg en advies

De tweede fase betreft enerzijds het intern overleg dat wordt gepleegd met betrekking tot het vermoeden, de onthulling of de vaststelling. Onder intern overleg verstaan we de besprekingen binnen de school, met inbegrip van de betrokkenheid van het CLB. Anderzijds betreft deze fase ook het advies dat de school en het CLB eventueel kunnen vragen bij externe diensten. Afhankelijk van de (ernst en het acuut karakter van de) situatie zijn verschillende stappen mogelijk. Probeer dit overleg zo snel mogelijk te organiseren.

Deze fase heeft tot doel om in overleg met verantwoordelijken en experts (zowel binnen als buiten jouw school) te komen tot een aantal maatregelen om de situatie goed te beheren op korte termijn.

Deelstappen zijn:

- Oordelen over de ernst van de feiten (welke vlag)
- Beslissen of extern advies wordt ingewonnen, en bij wie
- Beslissen wie hierover moet worden geïnformeerd, en wat erover kan worden gecommuniceerd
- Bekijken of er onmiddellijke beschermende of andere maatregelen nodig zijn

FASE 3: Interne afhandeling, opvolging en/of melding

In functie van de beoordeling van de ernst van de situatie en rekening houdend met het extern advies, kan in een derde fase het team beslissen dat een vermoeden, onthulling of vaststelling

- intern verder wordt afgehandeld en/of
- een opvolging krijgt binnen de hulpverlening en/of
- gemeld wordt bij politie of justitie

Deze fase heeft tot doel om aan de (vermoedelijke) situatie van misbruik passend gevolg te geven en voor alle betrokkenen opnieuw welzijn en veiligheid te creëren op middellange termijn.

Deelstappen zijn:

Bij interne afhandeling:

- Een gepaste pedagogische reactie geven aan rechtstreeks betrokkenen
- Communicatie met andere betrokkenen regelen
- Een pedagogisch plan op langere termijn afspreken, een verantwoordelijke aanstellen
- Herstelgerichte acties ondernemen
- De communicatie over het incident regelen

Bij melding bij hulpverlening of politie:

- Een verantwoordelijke of aanspreekpersoon aanduiden
- Het CLB inschakelen of via 1712 zoeken naar andere hulp
- De leerling helpen bij aangifte
- Ouders betrekken

FASE 4: Evaluatie

De laatste fase van de procedure betreft de evaluatie van de stappen die werden ondernomen bij een vermoeden, onthulling of vaststelling. Deze fase heeft tot doel de gehanteerde procedures eventueel aan te passen en de gevolgen voor de betrokkenen en de school op lange termijn op te volgen

Deelstappen:

- De gevolgde procedure en stappen in kaart brengen (rapportage) en evalueren (onmiddellijk)
- Kijken wat kan geleerd worden van het incident
- Bekijken welke terugkoppeling er moet zijn naar betrokkenen en het ruimere schoolteam
- Onderzoeken of er nazorg nodig is
- Bekijken wanneer een tweede evaluatie zal gebeuren en welke informatie daarvoor nodig is

Meer in detail in het Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie onderwijs p. 70.

Na een incident komen soms structurele problemen aan het licht en het kan een goed moment zijn om te zien of alle elementen van een schoolbeleid rond seksuele integriteit wel voldoende aanwezig zijn. Een school kan daarvoor trajectbegeleiding vragen.

3.5 Een gedragscode en omgangsregels

Een gedragscode voor personeel is een document dat de richtlijnen voor het schoolteam over omgang met de kinderen en jongeren verzamelt. Deze gedragscode is een concretisering van de visie van de school op de omgang met kinderen en jongeren. Het maakt duidelijk wat gewenst en ongewenst gedrag van het schoolteam is en kan zo mede dit ongewenst gedrag helpen voorkomen. Een gedragscode maakt deel uit van het preventiebeleid van de school.

Deze code is bedoeld voor alle leden van het schoolteam. We bedoelen hiermee ook het ondersteunend personeel, stagiairs en mensen die zich vrijwillig inzetten binnen de school zoals leesouders en chauffeurs. De richtlijnen zijn ook bedoeld voor de CLB-medewerkers, in die situaties waarin zij binnen de school met kinderen en jongeren werken. De gedragscode kan eventueel worden vermeld in de arbeidsovereenkomst of wordt ondertekend bij indiensttreding. Ze is beschikbaar voor externen.

Voorbeeldstructuur van een gedragscode

Doelgroep: het schoolteam

Basisprincipes: Elk lid van het schoolteam onderschrijft volgende basisprincipes rond seksuele integriteit:

Basisprincipe	Concreet voorbeeld ...
Het kind/de jongere is een actieve partner in het beleid rond seksuele integriteit	Hierover worden geen beslissingen genomen boven de hoofden van de kinderen/jongeren
Het belang van een respectvolle basishouding	Geen ongewenste seksuele aandacht Geen racisme, seksisme, discriminatie, uitsluiting
Het principe van geweldloosheid	Geen fysiek, seksueel, verbaal of psychisch geweld Niet bedreigen, aanvallen, vernederen, negeren, diensten of hulp ontzeggen, chanteren, misleiden of omkopen
Het recht op privacy van iedereen	Zorgvuldig omgaan met persoonlijke gegevens Zich niet onnodig mengen of controle opleggen
Zorg en verantwoordelijkheid voor de kinderen/jongeren	Een positief rolmodel zijn, open communiceren, eigen deskundigheid vergroten
Zorg en verantwoordelijkheid voor het team	In overleg zijn engagement opnemen, collega's aanspreken hierop

Naar Gedragscode in Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie onderwijs, p 67.

Het is mogelijk dat binnen het CLB een aparte gedragscode bestaat of wordt ontwikkeld. Het is daarbij aangegeven de bestaande deontologische codes en afspraken als basis te gebruiken. Daarbij denken we aan de afspraken bepaald in het Decreet betreffende de Centra voor Leerlingenbegeleiding van 1 december 1998 (te vinden op de website van Onderwijs Vlaanderen), aan de net-overschrijdende deontologische code voor CLB's, en aan de bestaande net-specifieke codes. Voorliggend instrument kan dan bijvoorbeeld als toetssteen gebruikt worden en eventueel een aanleiding zijn om enkele elementen omtrent seksualiteit en lichamelijke integriteit toe te voegen aan het bestaande materiaal.

Voor meer details zie Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie onderwijs, p. 67.

Omgangsregels voor seksuele integriteit

Lichamelijke en seksuele integriteit kan in veel vormen door mensen worden beleefd en ervaren. Omgangsregels zijn afspraken over hoe we met elkaar op dit vlak willen omgaan binnen de context van de school. Deze lijst kan helpen huidige regels in kaart te brengen of nieuwe afspraken te maken.

Omgangsregels zijn zowel bedoeld voor het kind of de jongeren en hun ouders of opvoedingsverantwoordelijken als voor de medewerkers van het schoolteam.

Afspraken over omgangsregels komen best in overleg tot stand. Vermijd het eenzijdig opstellen van leefregels, evalueer regelmatig bestaande gewoontes en gebruiken.

Checklist omgangsregels voor jouw school

Gebruik de checklist om na te gaan welke onderwerpen nadere discussie en afspraken behoeven. Op basis van de discussie kan je aanpassingen doen in het 'schoolreglement', 'speelplaatsafspraken', 'kleedkamerafspraken', 'klasafspraken'...

Begroeting, aanspreking, kennismaking	Aansprekingen, zoen op wang, zoen op mond, knuffelen, hand geven
Aanrakingen	Aanrakingen niet functioneel (lichaam, gezicht...), aanrakingen wel functioneel, aanraken borsten, aanraken geslachtsdelen, hand in hand zitten, op de schoot zitten
Verbale en non-verbale communicatie	Aanstaren/ gluren, knipogen en andere non-verbale signalen, seksuele opmerkingen, internet en nieuwe media (ook foto's maken)
Verzorging	Douche, toiletbezoek, verzorging/EHBO, omkleden/verkleeden, toezicht, privacy, lichamelijke verzorging
Relatievormen	Vriendschap, verliefdheid, relatievormen (ook holebi)
Seksueel gedrag	Tongzoen, masturbatie, seks hebben, veilig vrijen en voorbehoedsmiddelen, pornografie gebruiken
Spelen	Kriebelen, contactspelletjes, weddenschappen, online games,
Slapen	Nachtkledij, bezoek op de kamer, kamerverdeling (gemengd?), toezicht
Buitenschoolse activiteiten	Vervoer, bushaltes, begeleiding en toezicht
Kledij	Algemene regels en uitzonderingen

3.6 Een kader voor seksuele vorming

Gebaseerd op de 'Standards for Sexuality Education in Europe (WHO & BZgA, 2010) ontwikkelde Sensoa Richtlijnen voor Seksuele vorming. Hierbij worden deel-thema's binnen seksuele en relationele vorming verder geconcretiseerd naar leeftijd, hoofdthema of aanvullend thema, nieuw of herhaling. Op die manier ontstaat er een matrix van onderwerpen per leeftijdscategorie (0-4, 4-6, 6-9, 9-12, 12-15, 15-18 jaar), die verwijzen naar de aanwezige leermiddelen in de leermiddelen-bank op de website Seksuelevorming.be.

Deze thema's zijn

1. Seks en lichaam: lichaamsbeeld, lichaamsdelen, verzorging, veranderingen, puberteit, seksuele handelingen,
2. Relaties en gevoelens: relaties en familiebanden, vriendschap en verliefdheid, liefde, rolverwachtingen, ouderschap...
3. Voortplanting en zwangerschap: bevruchting, zwangerschap, beschermingsmiddelen, verantwoordelijkheid...
4. Seksueel overdraagbare aandoeningen en veilig vrijen: risico's en beschermingsmiddelen, symptomen, ...
5. Grenzen en weerbaarheid: normen, gevoelens, prettige en onprettige ervaringen, zelfbeschikking en weerbaarheid...

6. Gender en seksuele oriëntatie: genderrollen, jongens- en meisjesverschillen, sekse en geslacht, homoseksualiteit, coming out,...
7. Seks en media: schoonheidsidealen, mediagebruik en -wijsheid, porno, reclame, zelf seksueel getinte beelden maken en delen...
8. Seks en samenleving: seksuele rechten, waarden en normen, wetten en regelgeving, afspraken, discriminatie...

Op basis van deze richtlijnen kan een school een RSV programma samenstellen, overheen verschillende klassen en richtingen, met een gemeenschappelijke basis en mogelijkheid tot specifieke accenten. Op die manier sluit de vorming goed aan op wat het kind of de jongere nodig heeft, en kan men beter differentiëren op leeftijd en interesse (voor meer info zie de website Seksuelevorming.be).

3.7 Aandachtspunten voor communicatie

Goede afspraken, communicatielijnen en duidelijke aanspreekpunten voor lichamelijke en seksuele integriteit in het beleid kunnen er in een school mee zorg voor dragen dat kinderen en jongeren en hun ouders met een vraag of klacht over lichamelijke en seksuele integriteit terecht kunnen. Ook voor het schoolteam is duidelijkheid rond deze materie belangrijk.

Bij een melding, vermoeden of vaststelling gaat het vaak om privacygevoelige informatie, en is zorgvuldig omgaan met deze informatie essentieel. Deze aandachtspunten gelden in principe voor alle leden van het schoolteam, omdat een kind of jongere iedereen kan aanspreken. Er zijn wettelijke bepalingen die voortvloeien uit de discretieplicht, beroepsgeheim en ambtsgeheim waar men als lid van het schoolteam en als aanspreekpunt aan gebonden is.

Algemene principes

- Alertheid op signalen, uitspraken en vermoedens in verband met de lichamelijke en seksuele integriteit van een leerling is een basishouding van ieder lid van het schoolteam. Elk kind of jongere moet kunnen rekenen op deze alerte basisattitude, en bij ieder lid van het schoolteam terecht kunnen.
- Het is belangrijk om zo weinig mogelijk over de hoofden van de leerlingen te spreken, maar altijd in samspraak met hen te werken, en hen en hun ouders te betrekken bij de stappen die worden gezet.
- Elk lid van het schoolteam is verplicht informatie uit te wisselen met het oog op de verbetering van de organisatie en werking van de dienst en ambtsuitoefening. Maar elk lid van het schoolteam is ook drager van discretieplicht.
- Privacygevoelige informatie doorgeven aan anderen gebeurt bijgevolg zoveel mogelijk op basis van het 'need to know' versus 'nice to know' –beginsel. Dit betekent dat enkel informatie die op dat moment noodzakelijk is om de leerling te begeleiden wordt doorgegeven.
- Binnen de school zijn verschillende communicatielijnen mogelijk, die in het Raamwerk Seksualiteit en Beleid worden opgesomd en besproken.
- Omgaan met geruchten, vermoedens of aantijgingen is vaak lastig omdat er veel onduidelijkheid is en men alle betrokkenen in hun waarde wil laten; we geven hier een aantal aanbevelingen.
- Daarnaast is het interessant één of meerdere aanspreekpunten te hebben, die kennis en expertise bundelen en opnemen in het zorgbeleid van de school. Een aanspreekpunt is er voor iedereen die opmerkingen of vragen heeft over lichamelijk en seksueel grensoverschrijdend gedrag van en tegenover kinderen en jongeren. Afhankelijk van de afspraken binnen de school kan een of meerdere verantwoordelijke personen aangeduid zijn (bijv. een lid van de cel leerlingenbegeleiding, een (zorg-)coördinator, de directie, het bestuur, een CLB-medewerker ...) die aanspreekbaar zijn bij situaties waar lichamelijke en seksuele

integriteit in het geding is. In sommige situaties kan het een groep personen zijn (werkgroep, cel leerlingenbegeleiding, crisisteam...).

Zie voor meer details het Raamwerk Seksualiteit en Beleid, versie onderwijs, p. 51.

3.8 De Normatieve lijst

De Normatieve lijst is een document dat de seksuele ontwikkeling van kinderen en jongeren in kaart brengt, en voorbeelden geeft van seksueel gedrag dat aanvaardbaar is (groene vlag), licht grensoverschrijdend is (gele vlag), ernstig grensoverschrijdend is (rode vlag) en zwaar grensoverschrijdend is (zwarte vlag). Het geeft een neutraal en genuanceerd beeld en kan helpen discussie en meningsverschillen te onderbouwen. Het geeft richting aan het pedagogisch handelen door vlaggen te linken aan een pedagogische reactie per kleur van vlag.

De lijst houdt geen rekening met contextgebonden regels; in schoolcontexten zal seksueel gedrag van kinderen en jongeren minder op zijn plaats zijn omdat de nodige privacy niet kan gegarandeerd worden, en krijgt een groene vlag vaak een verschuiving naar gele vlag. Een groene vlag kan echter nooit een rode vlag worden, enkel omwille van de context.

Hoe aan de slag met de normatieve lijst?

De normatieve lijst kan men als instrument gebruiken om het leeftijdsspecifieke van de seksuele ontwikkeling te checken. De lijst is gebaseerd op westerse literatuur, en vermeldt deze gedragingen die bij ongeveer 20% van de kinderen en jongere zijn geobserveerd. Men gaat ervan uit dat deze gedragingen functioneel zijn in de ontwikkeling.

Tegelijk werd een toepassing van de criteria van het Vlaggensysteem doorgevoerd, zodat het gedrag ook voldoet aan de criteria voor acceptabel en gezond seksueel gedrag, als het als 'groen' wordt bestempeld. Ook als een gedrag licht gevaarlijk of grensoverschrijdend is, krijgt het een geel label. Rode en zwarte vlag zijn voorbeelden die minder vaak voorkomen in de ontwikkeling, en beschadigend kunnen zijn.

Het continuüm van groene naar zwarte vlag neemt voornamelijk de potentiële schade als referentie; seksueel grensoverschrijdend gedrag verzwaart in ernst

- Bij herhaling
- Naarmate meer fysiek contact en penetratie: verbaal gedrag is minder beschadigend dan fysieke aanrakingen

- Naarmate grotere ongelijkwaardigheid tussen betrokkenen: iemand met gezag of in een vertrouwensrelatie, met meerderen tegen minderen, oudere kinderen versus jonge kinderen...
- Naarmate er meer angst wordt ervaren; de stress die de angst veroorzaakt heeft een traumatiserend effect
- Als er weinig steun is in de omgeving; wanneer een slachtoffer wordt geïsoleerd of niet kan ontsnappen, wanneer omstanders niet ingrijpen of bagatelliseren, als het slachtoffer nergens terecht kan
- Wanneer een kind jonger is dan 12 jaar
- Wanneer dwang, chantage, geweld of manipulatie gebruikt wordt
- Als er meer schending van de privacy is (meer personen en langer)

In de normatieve lijst zijn voorbeeldgedragingen opgenomen die kunnen helpen om te situeren welke inschatting in de praktijk kan worden gemaakt. Veel zal echter afhangen van wie de betrokkenen zijn, welke context speelt, en of het gedrag daadwerkelijk geobserveerd is. Het is geen bijbel, maar een werkinstrument om tot teamafspraken te komen.

Voor meer informatie zie de website Seksuelevorming.be, waar de volledige geactualiseerde normatieve lijst te vinden is.

Eindnoten

- 1 Jo Jo-ers zijn laaggeschoolde en kansarme jongeren of jongeren met een andere etnisch-culturele achtergrond die een eerste werkervaring krijgen in een school als preventiemedewerker of onderhoudsmedewerker. Hier gaat het om jongeren die meewerken aan de verkeersveiligheid
- 2 Het welzijn op het werk van het onderwijspersoneel is geregeld door de federale wetgeving.

De wet van 4 augustus 1996 betreffende het welzijn van de werknemers bij de uitvoering van hun werk, meer bepaald hoofdstuk Vbis, bevat bijzondere bepalingen betreffende de preventie van psychosociale risico's op het werk.

De wetten van 28 februari 2014 en van 28 maart 2014 hebben de bepalingen van hoofdstuk Vbis van bovengenoemde wet van 4 augustus 1996 grondig gewijzigd. Dat hoofdstuk stelt voortaan een algemeen kader vast voor de preventie van de psychosociale risico's op het werk. Vroeger had dat alleen betrekking op geweld, pesterijen en ongewenst seksueel gedrag op het werk, nu ook op bijvoorbeeld stress.

Het koninklijk besluit van 10 april 2014 betreffende de preventie van de psychosociale risico's op het werk bevat bepalingen die onder meer betrekking hebben op de risicoanalyse en de preventiemaatregelen, de procedures voor werknemers die menen schade te ondervinden door psychosociale risico's op het werk, het statuut van onder meer de preventieadviseur psychosociale aspecten en de vertrouwenspersoon enzovoort.

Leden werkgroep

Deze publicatie is tot stand gekomen in samenwerking met een werkgroep waar vertegenwoordigers van scholen, koepels, Centra voor Leerlingenbegeleiding (CLB), ouders en leerlingen samen hebben nagedacht en tot gemeenschappelijke standpunten zijn gekomen. Onze dank gaat uit naar Johan Royeaerd en Veerle Wauters, (OKO), Katelijne Lefever (OVSG), An Van Grieken (KathOndVla), Brigitte Pycke (POV), An Victoir (VCLB), Katelijne Van Hoeck (CLB GO!), Sigrid De Vuyst (GO!), Veerle De Bruyne (GO!) Theo Kuppens en Ann Staes (voor de ouderkoepels), Flor Van der Eycken en Cato Joos, (VSK), Rita Van Durme (Dep. Onderwijs en Vorming), Silvie Neuts (Dep. Onderwijs en Vorming) voor de inhoudelijke inbreng en het nalezen van de verschillende versies.

Referentielijst

Frans, E. & De Bruycker, A. (2014). Raamwerk seksualiteit en beleid. Kwaliteit, preventie en reactie in jouw school. Antwerpen/Brussel: Sensoa en Child Focus. Opgehaald op 10 november 2016 van <http://www.seksuelevorming.be/materiaal/raamwerk-seksualiteit-en-beleid>

Frans, E., De Wilde, K., Janssens, K., van Berlo, W. & Storms, O. (2016). Buiten de Lijnen. Handleiding. Sensoa Vlaggensysteem voor kinderen en jongeren met bijzondere behoeften. Antwerpen-Apeldoorn: Sensoa/Garant.

Frans, E., De Wilde, K., Janssens, K., van Berlo, W. & Storms, O. (2016). Buiten de Lijnen. Onderbouwing. Sensoa Vlaggensysteem voor kinderen en jongeren met bijzondere behoeften. Antwerpen-Apeldoorn: Sensoa/Garant.

Frans, E. & Franck, T. (2014). Vlaggensysteem. Reageren op seksueel (grensoverschrijdend) gedrag van kinderen en jongeren. Antwerpen-Apeldoorn: Sensoa/Garant.

Peeters, K., Degryse, B., Frans, E., Vandeneynde, S. & Verhetsel, L. (2011). Relationele en Seksuele Vorming. Handboek voor het secundair onderwijs. Antwerpen: Garant.

Materialen op websites

De federale wet op welzijn op het werk. In het bijzonder de wet inzake het voorkomen van psychosociale risico's op het werk. Te vinden op de website van de Federale Overheidsdienst Werkgelegenheid, Arbeid en Sociaal Overleg. Geraadpleegd op 10 november 2016 op <http://www.werk.belgie.be/defaultTab.aspx?id=564>

Het advies van de Vlaamse Onderwijsraad inzake verzorgende en verpleegkundige handelingen in het basis- en secundair onderwijs. Te vinden op de website van de Vlaamse Onderwijsraad. Geraadpleegd op 26 oktober 2016 op <http://www.vlor.be/advies/advies-over-verzorgende-en-verpleegkundige-handelingen-het-basis-en-secundair-onderwijs>

Het decreet betreffende de centra voor leerlingenbegeleiding. Te vinden op de website van Onderwijs Vlaanderen. Geraadpleegd op 10 november 2016 op <http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=12274>

Het participatiedecreet. Te vinden op de website van Onderwijs Vlaanderen. Geraadpleegd op 26 oktober 2016 op <http://data-onderwijs.vlaanderen.be/edulex/document.aspx?docid=13504>

Normatieve lijst. Te vinden op de website Seksuelevorming.be. Geraadpleegd op 10 november 2016 op http://www.seksuelevorming.be/sites/default/files/digitaal_materiaal/normatieve lijst2016.pdf

Standards for Sexuality Education in Europe. A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. Te vinden op de website seksuelevorming. Geraadpleegd op 10 november 2016 op <http://www.seksuelevorming.be/materiaal/standards-sexuality-education-europe>

Verantwoord omgaan met Wi-Fi en gsm-straling op school. Te vinden op de website van de Vlaamse overheid. Geraadpleegd op 10 november 2016 op <https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/wi-fi-en-gsm-straling-tips-voor-verstandig-gebruik-op-school>

Welzijn op het werk/psychosociale risico's. Te vinden op de website van het Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming. Geraadpleegd op 17 november 2016 op <http://onderwijs.vlaanderen.be/nl/onderwijspersoneel/van-basis-tot-volwassenenonderwijs/je-werkomgeving/welzijn-veiligheid-en-gezondheid/welzijn-op-het-werk/psychosociale-risico%E2%80%99s>

Werken aan een verbindend schoolklimaat. Te vinden op de website van Onderwijs Vlaanderen. Geraadpleegd op 26 oktober 2016 op <http://onderwijs.vlaanderen.be/sites/default/files/atoms/files/Werken-aan-een-verbindend-schoolklimaat.pdf>

